

מאמרים

'המדינה שבדרך' או האימפריה מכה שנית?: אימפריאליזם פדרטיבי ולאומיות יהודית בעקבות מלחמת העולם הראשונה

אריה דובנוב

'נספחנו למרכבה האימפריאלית, משום שהיא הייתה – בתקופה שהיא
ועודנה עתה ועוד תהיה בעתיד הנראה לעינים – מרכבת ההיסטוריה'.¹

מבוא

מה הייתה השפעתה של מלחמת העולם הראשונה על הלאומיות היהודית? כדי לענות על
שאלה זו עלינו לבחון מחדש הנחות יסוד היסטוריוגרפיות, שרכשו מעמד אקסיומטי, על
הקשר שבין מלחמת העולם הראשונה לתהליכי הדה קולוניזציה העולמית, וגם מוסכמות
של כתיבה היסטוריוגרפית ציונית. נהוג לראות במלחמת העולם הראשונה קו שבר כלל
עולמי, שעמד בסימן התפרקות האימפריות הרב לאומיות ומעבר לסדר עולמי חדש שעמד

* המאמר מבוסס על הרצאות שניתנו במסגרת הפורום לחקר תקופת המנדט באוניברסיטת תל אביב,
בסמינר במרכז ללימודי ישראל באוניברסיטת אוקספורד, ובכנס 'מאה שנים למלחמת העולם
הראשונה: היבטים עולמיים ומקומיים של "המלחמה הגדולה" של החברה ההיסטורית הישראלית
ומרכז זלמן שזר בירושלים (יוני 2014). ברצוני להודות למוטי גולני, לדרך פנסלר ולאיריס רחמימוב
על הזמנותיהם להציג את עבודתי לפני עמיתים ותלמידים, וכן לדיוויד פלדמן, לאביגיל גרין, לאלכס
מיי, לפייצל דווג'י, לאסף ליחובסקי ולרננה קידר שקראו טיוטות וגרסאות מוקדמות והעירו הערות
מאירות עיניים. תודות נוספות שלוחות למרק טולץ ולאמירה שטרן, מנהלת ארכיון ז'בוטינסקי, אשר
סייעו לי באיתור מידע על אלכסנדר קולישר ולשכת הצה"ר. המחקר שעליו מבוסס מאמר זה לא היה
יכול להתבצע ללא התמיכה הנדיבה של קרן ראובן הכט ומוסד הרצל לחקר הציונות באוניברסיטת
חיפה.

1 משה בילינסון, בדרך לעצמאות, תל אביב 1948 (להלן: בילינסון, בדרך לעצמאות), עמ' 444.

בסימן הזכות להגדרה עצמית והקמתן של מדינות לאום. שלחי המלחמה והסכמי ורסי, ואימוץ הנחות העבודה שהציע הנשיא וודרו וילסון כשביקש לבנות סדר עולמי בתר-מלחמתי מסוג חדש ('הרגע הווילסוני'), מוצגים על פי רוב כרגעי הלירה של עולם חדש ואמיץ זה. לאחר ארבע שנות טבח המוני חסר תקדים, שסיכמו 'מאה שנות מאבקי-כוח ושנות דור של תחרות אימפריאלית', כתב אלפרד קובן בתום מלחמת העולם השנייה, הופיע עקרון ההגדרה העצמית הלאומית 'כאלומת אור ישועה' המבטיחה לאנושות עתיד מאושר יותר.² ארז מנלה חזר אל המומנט הזה לפני שנים אחדות. ב'רגע הווילסוני', הסביר, נולדו 'ציפיות כמעט-מילנריות', שסדר עולמי חדש המושתת על 14 הנקודות המפורסמות יקרום עור וגידים. האכזבה המרה מכישלון הרגע בישרה את העלייה חסרת התקדים בכוחן של התנועות הלאומיות ואת ראשיתו של מאבק אנטי-קולוניאלי אטי וממושך.³

אולם בפועל התמונה ההיסטורית מורכבת פי כמה. אמנם המלחמה הגדולה פוררה את האימפריות היבשתיות של אירופה וגם את תאגיד המעצמות ואת 'הדיפלומטיה החשאית' שנשלה כישלון חרוץ במשימתה להבטיח יציבות פנים אירופית ושלום גלובלי, אולם בה בעת, כפי שהזכירו לנו חנה ארנדט לפני שנים וטימותי סניידר לאחרונה, היא עוררה כמיהות לאימפריות חדשות.⁴ יתר על כן, בניגוד לתחזיותיו של ולדימיר איליץ' לנין, הקולוניאליזם האירופי – השלב העליון בקפיטליזם – לא התמוטט בתום מה שהוא כינה 'המלחמה הכל-עולמית האימפריאליסטית הראשונה'.⁵ אדרבה, בריטניה הגדולה, כמו צרפת, לא זו בלבד ששימרה את מעמדה כאימפריה כלל עולמית המצליחה לרסק בהצלחה רבה תנועות התנגדות בחצר האחורית (כלומר אירלנד) וגם מעבר לים, אלא אף חיזקה אותו. 'הפרד ומשול', הפרקטיקה האימפריאלית הישנה והטובה, טען ההיסטוריון מרק מזוור, לא נעלמה לאחר 1918. אדרבה, היא השתלבה בשיח הנלהב החדש שבו החלו מיעוטים אתניים לתבוע דרישות פוליטיות בשפה לאומנית.⁶ ואם כבר בציפיות מילנריות עסקינן, הרי שרבים רואים בכיבוש ארץ הקודש בידי הבריטים, כפי שהראה איתן בר-יוסף וכפי שזיכרונות ואוטוביוגרפיות בריטיות מדגימים, מסע צלב מודרני המעורר מרבצן ערגות אוונגליסטיות רדומות.⁷ סוזן פדרסן, שהפנתה את תשומת הלב המחקרית לז'נבה, בירת הדיפלומטיה הבינ-לאומית החדשה שנוצרה לאחר המלחמה, שרטטה אף היא תמונה

Alfred Cobban, *National Self-Determination*, London 1948, p. 16 2

Erez Manela, *The Wilsonian Moment: Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism*, Oxford 2007, pp. 5, 10 3

חנה ארנדט, *יסודות הטוטליטריות*, בני ברק 2010; טימותי סניידר, *ארצות דמים: אירופה בין היטלר לסטלין*, ירושלים 2012. 4

ולדימיר איליץ' לנין, 'האימפריאליזם: השלב העליון של הקפיטליזם', בתוך: הנ'ל, *כתבים נבחרים*, מרחביה 1952, כרך ה, עמ' 10. 5

Mark Mazower, *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*, New York 1998, pp. 41-75 6

Eitan Bar-Yosef, *The Holy Land in English Culture 1799-1917*, Oxford 2005, pp. 18-60, 247-294 7

מורכבת ולא לינארית. חבר הלאומים ושיטת המנדטים אמנם סיפקו את המסד לפוליטיקה בין-לאומית מסוג חדש, אך אלה לא ציינו את קץ האימפריה אלא את המעבר לקולוניאליזם לא ישיר ומתוחכם יותר שנעזר במכניזמים ביורוקרטיים ממין חדש כדי לעצב את המרחב החוץ-אירופי.⁸ אף שבפסטיבל הלאומיות של ורסיי נעשה שימוש עודף ברטוריקה פוליטית חדשה שהתממזתה בנוסחה 'זכות ההגדרה העצמית', 'הרגע הווילסוני' סימל, לאמתו של דבר, אכזבה והתפכחות של רוב הלאומנים ששאפו להשתחרר משעבוד קולוניאלי.

שתי טענות הליבה במאמר זה הן שבמצב עניינים פרדוקסלי שכזה, בו המילה 'אימפריאליזם' הפכה למילת גנאי אך הפרקטיקה האימפריאלית הלכה והתעצמה,⁹ נולד צורך לפתח אסטרטגיות חדשות להכלת (containment) תנועות לאומיות, ושעלינו למקם את מערכת היחסים המורכבת והאסימטרית שבין התנועה הציונית לבין האימפריה הבריטית בהקשר היסטורי זה. מבחינה זו מבקש מאמר זה לתרום ל'מפנה האימפריאלי' בחקר הציונות, מפנה תאורטי, שכפי שציינן יהודה שנהב לאחרונה, מבקש 'לחלץ את הציונות מנרטיב של היסטוריה ייחודית הכלואה בתוך עצמה'.¹⁰ עם זאת, ה'מפנה האימפריאלי' בחקר הציונות יישאר מסוגר במעגל סוליפסיסטי כל זמן שהמחקר יימנע מלבחון את הצד הבריטי של המתרס. הווה אומר, עלינו לשחזר באופן מדויק לא רק את האפיסטמולוגיה הפוליטית ואת ההקשר הדיסקורסיבי שבו פעלו מנהיגים ציונים, אלא גם את הצורה הייחודית באמצעותה תנועות לאומיות בכלל, והיהודית בפרט, שובצו באופן אינטגרטיבי במערך התפיסות האימפריאליות החדש ששכללו הוגים ומדינאים בריטים לאחר מלחמת העולם הראשונה. כותבים בריטים בני הזמן הכירו בעוצמתן של תנועות לאומיות, אך האמינו ביכולתם לרתום אותן למרכבה האימפריאלית. לצורך כך הם שבו אל שפת האימפריאליזם הליברלי של המאה התשע-עשרה ושכללו אותה. פיתוחן של תאוריות של אימפריאליזם פדרלי, שביקשו להפוך את האימפריה למערכת ארגון פוליטית גמישה וחלופה לתפיסות אתגר-לאומיות ולתאוריות ריבונות מלאה, מילא תפקיד מרכזי במיזם זה. לפיכך, כדי להבין את הדיאלוג הציוני-בריטי לאשורו, עלינו לשחזר קודם כול את השפה הפוליטית שבה התנהל דו-שיח זה.¹¹

בחירתי במונח 'שפה פוליטית' מודעת ומכוונת. להבדיל ממערכת השיח (discourse) הפוקיאנית, שפה פוליטית אינה שדה פעילות אוטונומי המתפקד במנותק מתשתית חברתית פוליטית ומהקשר היסטורי. כדי להתקיים שפה זקוקה לבני אדם שיהגו אותה,

Susan Pedersen, *The Guardians: The League of Nations and the Crisis of Empire*, Oxford 2015, pp. 107-194 8

Richard Koebner and Helmut Dan Schmidt, *Imperialism: The Story and Significance of a Political Word, 1840-1960*, Cambridge 1965 9

יהודה שנהב, 'מבוא', בתוך: הנ"ל (עורך), *הציונות והאימפריה*, ירושלים 2015, עמ' 7. 10

John Pocock, 'The Concept of a *lingua franca* פוקוק, של ג'ון פוקוק, 'The Concept of a Language and the *métier d'historien*: Some Considerations on Practice', in: Anthony Pagden (ed.), *The Languages of Political Theory in Early-Modern Europe*, Cambridge 1987, pp. 19-40 11

ושפה פוליטית קיימת כל זמן שאינדיבידואלים עושים בה שימוש, אם כאמצעי לתיאור מציאות קיימת ואם ככלי לשינוי פוליטי. יתר על כן, שפה פוליטית איננה תאוריה שיטתית סגורה וסדורה. מבחינה זו, שפת האימפריאליזם הפדרטיבי החדש שפותחה בשנות העשרה והעשרים של המאה העשרים הציעה מערך של תפיסות פוליטיות. אך יותר משהן זכו לגיבוש תאורטי שיטתי או לקודיפיקציה משפטית, הן היו מעוגנות בנרטיבים היסטוריים רבי עוצמה. הבנת שפה פוליטית זו מחייבת אותנו, לפיכך, להבין גם את הדמיון ההיסטורי של האימפריאליסטים הפדרליסטים. אפשר לזהות את התגבשותן של השקפות היסטוריות אלה כבר ערב מלחמת העולם הראשונה, עם צמיחתה של היסטוריה אימפריאלית מסוג חדש במפנה המאות, ובייחוד על רקע מלחמת הבורים השנייה ויצירתה של דרום אפריקה. תפיסות אלה עיצבו את תמונת העולם של רבים מן ה'לוחשים למדינאים' בכריטיניה של שנות העשרה והעשרים, בייחוד כשמדובר בחברי תנועת השולחן העגול (Round Table Movement), ומאוחר יותר בדמויות המפתח במכון המחקר המלכותי ליחסים בין-לאומיים שבצ'טהאם האוס (Royal Institute of International Affairs, Chatham House). בנסיבות אלה אנו מזהים פרץ של כתיבה אקדמית ומסאית שהונעה על ידי רצון להמציא מחדש את האימפריה הבריטית כחבר לאומים (Commonwealth of Nations) במתכונת פדרליסטית גמישה יותר שתנועות לאומיות – בהן גם הלאומיות היהודית – יכולות לשגשג תחת כנפיו. על קרקע רעיונית זו נבט הרעיון לבטל את המנדט על פלשתינה ולהקים במקומו מדינת דומיניון יהודית. בניגוד לנטייה השכיחה לקרוא את מערכת היחסים שבין בניין אומה לבניית אימפריה כמשחק סכום אפס, פרשת הדומיניון היהודי מדגימה דינמיקה הפוכה: לאומיות המשגשגת בחסות האימפריה, ואימפריה המשכללת מנגנוני ממשל עצמי במושבות ומספקת מנעד רחב של תפיסות אזרחות אימפריאליות, ללא ריבונות וללא עצמאות מלאה.¹² רפרטואר ארוך של השקפות, תאוריות ודרישות לארגון מחדש ולרפורמות מרחיקות לכת בצורות השליטה ובחלוקת הכוח והמשאבים תחת השלטון האימפריאלי, הוא שסיפק את אופק הציפיות של שחקנים היסטוריים במטרופולין ובקולוניות. אלה ואלה ראו באימפריה ישות פוליטית הממציאה את עצמה מחדש כמבנה של עוצמה רשתית ושליטה בלתי ישירה. שפת האימפריאליזם הפדרליסטי אפשרה להם לפתח דיאלוג פורה. היא הציעה להם מתכונת גמישה יותר לארגון פוליטי, מסגרת שתאפשר לתנועות לאומיות – ובהן גם הלאומיות היהודית – לשגשג בחסות חבר הלאומים הבריטי ולא מולו ונגדו.

12 Jane Burbank and Frederick Cooper, 'The Empire Effect', *Public Culture*, Vol. 24 (2012), pp. 239-247; Krishan Kumar, 'Empires and Nations: Convergence and Divergence', in: George Steinmetz (ed.), *Sociology and Empire: The Imperial Entanglements of a Discipline*, Durham 2013, pp. 279-299

Greater Britain – תנועת השולחן העגול וחזון האימפריאליזם הפדרליסטי

אלפרד מילנר (Milner), הנציב העליון בדרום אפריקה, הקדיש את חודשי האביב של 1905 למסע הרצאות פרידה. מילנר היה גאה מאוד בהישגיו. דומה שמימוש החזון של ססיל רודז – יצירתם של גושים טריטוריאליים רחבים תחת שליטה בריטית ביבשת השחורה – הצליח במידה רבה בזכות תושייתו, לא פחות מהניצחון במלחמה האנגלית-בורית השנייה. אולם צלקות המלחמה הטוריות הביאו עמן גם מחשבות חדשות: ניכר היה שהכנעת האפריקנרים בטרנסוואל, הרפובליקה הבורית העצמאית, ובמדינת אורנג' החופשית, הושגה במחיר כלכלי ואנושי רב (שהיה כרוך, בין השאר, בקרבות גרילה עקובים מדם, בפגיעה קשה באוכלוסייה אזרחית ובשימוש במחנות ריכוז). ככל שהיא סייעה לבסס את זקיפות הקומה האימפריאלית, היא גם סימנה את קץ עידן ההתפשטות הקרקעית של בריטניה למחוזות חדשים. במארכ 1905, בהרצאה ביוהנסבורג, שטח מילנר את מסקנותיו לפני ציבור מאזיניו: עם תום הקרבות באפריקה נפתח פרק חדש בתולדות האימפריאליזם הבריטי, פרק שיעמוד בסיומן פיתוח והתגבשות האימפריה בתבנית חדשה, ללא התרחבות טריטוריאלית נוספת. בעידן חדש זה, טען, ישתנה מובנו של המונח אימפריאליזם עצמו מן הקצה אל הקצה:

המילה 'אימפריה' והמילה 'אימפריאלי' הן, במידה רבה, מילים מצערות. השימוש בהן רומז על עליונות, על שליטה, על אדנות של מדינה נעלה אחת על מדינות וסליות הכפופות לה. אולם הואיל ואלה הן המילים היחידות שברשותנו, מוטב שנעשה את המרב באמצעותן, וראוי שנעלה את קרנן ונעניק להן משמעות חדשה. כאשר אנו, המכנים עצמנו בשם אימפריאליסטים בריטים, מדברים על 'האימפריה הבריטית', אנו רואים לנגד עינינו קבוצת מדינות, עצמאיות זו מזו בניהול ענייני הפנים שלהן, אך משולבות יחד לצורך הגנה על האינטרסים המשותפים שלהן ולצורך פיתוח הציביליזציה המשותפת להן. אי לכך אין הן מאוגדות במערכת בריטית – שכן בריטיות אינן אלא התקשרויות נומינליות שניתן ליצור וגם להתיר – כי אם באיחוד אורגני קבוע.¹³

חמש שנים מאוחר יותר, עם הקמת איחוד דרום אפריקה כדומיניון במסגרת חבר העמים (Commonwealth) הבריטי, דומה היה שתכניתו של מילנר התגשמה במלואה. הלאומיות הברלנית הומרה באיחוד ובנאמנות לכתר הבריטי, והמתיישבים הלכנים הפכו לאזרחים הנהנים מממשל עצמי נרחב. היה זה מופת לשיטת 'האימפריאליזם הקונסרקוטיבי' של מילנר.

13 Alfred Milner, *Speeches Delivered by His Excellency Viscount Milner on the Eve of His Departure from South Africa*, Westminster 1905, p. 26. התרגומים לעברית הם של המחבר אלא אם צוין אחרת.

היסטוריונים של האימפריה הבריטית הזדרזו לציין הישג בולט נוסף של מילנר: גיבושו של מעגל תלמידים-יועצים ועוזרים מעריצים שפעלו בחסותו, שלימים מילאו תפקידי מפתח בתכנון ובניהול מדיניות החוץ הבריטית בין שתי מלחמות העולם. ואכן, עם בוגרי 'גן הילדים של הלורד מילנר' (Lord Milner's Kindergarten) נמנו דמויות מפתח כמו פיליפ קר (Kerr; לימים הלורד לותיאן, שגריר בריטניה בארצות הברית במלחמת העולם השנייה), ג'פרי דוסון (Dawson, עורך טיימס הלונדוני), ריצ'רד פיטהם (Feetham, לימים יושב ראש הוועדה לרפורמה בהודו, 1918-1919, וועדה נוספת לקביעת גבולותיה של אירלנד, 1924), בֶּזִיל ויליאמס (Williams, לימים ראש הקתדרה להיסטוריה באוניברסיטת אדינבורו) ואחרים. מזכירו האישי של מילנר, ליונל ג'ורג' קרטיס (Curtis), הפך למנהיגה הלא מוכתר של אחווה גברית הדוקה זו. כל יוצאי החבורה היו בוגרי אוניברסיטת אוקספורד, כמעט כולם אנשי ניו קולג'.

נערי מילנר שמרו על קשרים הדוקים עם רבם ובינם לבין עצמם גם לאחר שובם לבריטניה. בשלב השני החלו מצטרפים אל הגרעין הקשה של החבורה חברים צעירים יותר שנשבו בקסם חזון האימפריאליזם הקונסטרוקטיבי. אלפרד אקהרט צימרן (Zimmern), מומחה ללימודים קלאסיים שהפך לאחד מאבות התחום המוכר לנו כיום כחקר היחסים הבין-לאומיים ולדמות מפתח בהקמת חבר הלאומים, היה אחד מהם. לצדו אנו מוצאים גם את לאופולד ('לאו') אמרי (Amery), יהודי אנגלי יליד הודו, שנבחר לפרלמנט מטעם המפלגה השמרנית (והקפיד להסתיר את מוצאו היהודי). שנים ספורות לאחר מכן ימלא אמרי תפקיד חשוב מאחורי הקלעים בהשגת הצהרת בלפור ובניסוחה, ובקמת הגרודים העבריים במלחמת העולם הראשונה. מאוחר יותר, מאמצע שנות העשרים, ישמש שר המושבות ומזכיר לענייני דומיניונים. רג'ילנד קופלנד (Coupland), היסטוריון איש אוקספורד ולימים חבר הוועדה המלכותית של הלורד פיל וארכיטקט תכנית החלוקה של פלשתינה, היה עוד אחד מהם. עם הצטרפותו של איש העסקים וההיסטוריון החובב הסקוטי פרדריק סקוט אוליבר (Oliver) – מחברה של ביוגרפיה פופולרית דאו על אלכסנדר המילטון ומתנגד נמרץ לעצמאות אירלנד – זכתה החבורה גם בתמיכה כלכלית. דומה שהעובדה שאחוזתו של אוליבר, שבה נערכו כמה מן המפגשים הראשונים של הקבוצה, הייתה ציורית ומבודדת למדי, סייעה לחבריה לגבש תודעה קבוצתית מגובשת יותר.

בנובמבר 1910, עם השקת הגיליון הראשון של כתב העת *The Round Table*, החלו רעיונותיהם של בני הקבוצה לזכות בתהודה רחבה. בהסכמתו של מילנר הישיש מונה קרטיס למזכיר הכללי של תנועת השולחן העגול, ולעורך כתב העת מונה פיליפ קר. עם מינויו הבא של קרטיס, בשנת 1912, למשרת מרצה על שם בֵּיִת (Beit) להיסטוריה קולוניאלית באוניברסיטת אוקספורד, זכו רעיונות אלה לגושפנקה אקדמית. מאותו שלב ואילך החל חוג השולחן העגול לתפקד כמעין 'צוות חשיבה' שתפקיד חבריו לשמש 'לוחשים למדינאים'. הקמתו של המכון המלכותי לחקר היחסים הבין-לאומיים בצ'טהם האוס ב-1920, מכון מחקר מתווה מדיניות (think tank) ראשון מסוגו בעולם, הייתה בבחינת המשך למגמה זו

ומיסוד שלה. היו אלה נקודות שיא בתהליך ממושך של יצירת אליטה אימפריאלית מסוג חדש, שצמחה מתוך הקהילה האקדמית, אך טשטשה באופן תדיר ומודע את ההבחנה שבין אקדמיה לפוליטיקה. כמו אליטות רבות אחרות, גם קבוצה זו תפסה את עצמה כאצולה משרתת וכך גם הצדיקה את ההגמוניה שלה.

רעיון הליבה שהביטאון *The Round Table* ביקש להפיץ ברבים היה פשוט. הוא נולד על רקע החוויה הדרום אפריקנית. כדי להבטיח את יציבותה של האימפריה הבריטית עליה לעבור שידוד מערכות מקיף ולהפוך למסגרת-על פדרטיבית של אומות שתזכנה לשלטון עצמי אך לא לריבונות מלאה, ותקושרנה זו לזו, כמו גם למטרופולין בבריטניה, בקשרי ערבות הדדית ובשיתוף פעולה בנושאי תרבות, מסחר והגנה. קרטיס, שטען בתוקף בתזכירו ובמאמריו שדרום אפריקה שימשה 'מיקרוקוסמוס המשקף את האימפריה כולה', הציג מגמה זו כתגובה ההגיונית היחידה לתנועה לקראת שלטון עצמי במושבות, כאמצעי מנע למרידות וכדרישה לעצמאות מדינית.¹⁴

יכולת השכנוע של קרטיס נבעה מהעובדה שטיעונו עוגנו בקריאה ההיסטורית של תולדות האימפריה הבריטית. בפרוץ מלחמת העולם הראשונה הוא היה טרוד בכתבת הספר **חבר העמים** (*The Commonwealth of Nations*) שנועד לתאר את תולדות האימפריה כהתפתחות הדרגתית אל עבר עקרון השלטון העצמי (self-government). לחיבור זה נלווה כרך נוסף, **בעיית חבר העמים** (*The Problem of the Commonwealth*), שבו הטיף קרטיס לכינונה של 'אמנה אימפריאלית' שתשמש בסיס לחוקה פדרטיבית עתידית של חבר העמים. הטיעונים בשני הכרכים, שתרמו רבות לפופולריזציה של המונח 'קומונוולט', גיבו זה את זה. הדמיון ההיסטורי מילא תפקיד ראשון במעלה בתאוריה זו. אליבא דקרטיס ההיסטוריון, שידוד מערכות אימפריאלי-פדרליסטי היה ללא ספק מונע את הפילוג הכואב ב-1776. שינויים חוקתיים שהיו נותנים בידי המתישבים באמריקה הצפונית חלק מן האחריות לעניינים קיסריים שניתנו לעם בבריטניה היו מונעים את הקרע. רק 'איחוד אורגני' כזה ימנע ממושבות הכתר ומהדומיניונים מללכת בדרכה של ארצות הברית. במילים אחרות, הפיכתה של האימפריה לחבר עמים הייתה אמצעי מנע לכלימת התנועות הלאומיות הגועשות ולהכלתן בה.

למטבע ההיסטורי הזה היה גם צד שני. בעוד הסיפור העגום של ימי ג'ורג' השלישי והמרדה הטראומטית של מושבות צפון אמריקה יצרו תקדים מסוכן שיש להימנע ממנו, יצירת הדומיניון של קנדה ב-1869 סיפקה מודל לחיקוי. קרטיס החל לפתח את הרעיון בספר שלא ראה אור, 'קנדה והקומונוולט הבריטי: מחקר היסטורי בממשל עצמי ולאומיות' (*Canada and the British Commonwealth: An Historical Study of Self-Government and Nationality*), אך רעיונות דומים מופיעים בכתביהם של חבריו לשולחן העגול, בהם גם

14 מצוטט בתוך, Shula Marks, 'southern Africa', in: Judith M. Brown and William R. Louis (eds.), *The Oxford History of the British Empire*, Oxford 1999, Vol. IV, p. 545

קופלנד, שככל הנראה ניסה לסייע לקרטיס להוציא את ספרו לאור. קל להבין מדוע קרטיס, קופלנד וחבריהם נמשכו לדוגמה הקנדית: הדומיניון של קנדה נוצר בידי הפרלמנט הבריטי כפדרציה שבמסגרתה הוענקו סמכויות של שלטון עצמי וחקיקה בענייני פנים לאונטריו ולקוויבק, בעוד לכתר הבריטי נשמרה עליונות בענייני חקיקה בנושאים כלליים. לא בכדי הפך הלורד דרהם, מי שעמד בראש הוועדה המלכותית שנשלחה לקוויבק ויעץ לכתר לנוע בכיוון של ממשל עצמי רב יותר לצד איחוד, לגיבורם של הפרדליסטים האימפריאליים. המשפט המפורסם שהופיע בדו"ח שחיבר דרהם – 'בקנדה מצאתי שני עמים הנלחמים זה בזה בחיקה של מדינה אחת'¹⁵ – הפך לסיסמה שצוטטה שוב ושוב, כמעין לייטמוטיב מוסיקלי, בכתבי הפרדליסטים.¹⁶ לימים תתגבב פרפרזה על המשפט אל הפתיחה המפורסמת של הדו"ח עב הכרס של ועדת החקירה הממלכתית של הלורד פיל, שתיארה ב־1937 את הסכסוך בין יהודים לערבים על אותה חלקת ארץ כסכסוך טרגי של זכות כנגד זכות. 'ציפינו', נכתב בעמוד הפותח של דו"ח הצעת החלוקה, 'למצוא [בפלשתינה] "שני עמים לוחמים בחיקה של מדינה אחת". אבל לא ציפינו למצוא פערים רחבים כל כך ביניהם, פערים כה רחבים עד שספק אם הם ניתנים לגישור'.¹⁷ הכתיבה בגוף שלישי רבים לא צריכה להטעות אותנו. מחבר פרק זה, כפי שהראתה פני סיננוגלו, היה לא אחר מאשר קופלנד, ההיסטוריון ועורך כתב העת של חוג השולחן העגול.¹⁸

ככל שבהיסטוריוגרפיה עסקנו, הרי שיותר משהיו חדשנים, שכללו חברי השולחן העגול נרטיבים היסטוריים ויקטוריאניים ואדוארדיאניים מוכרים. ג'ון ר' סילי, אבי תת־הדיסציפלינה שאנו מכנים כיום 'היסטוריה קולוניאלית', היה מקור השראה מובהק מבחינתם. סדרת הרצאותיו מ־1882 באוניברסיטת קמברידג', 'התפשטותה של אנגליה' (*The Expansion of England*), הציגה חזון מלבב של האימפריה, שכלשונו נבנתה בידי בניה של בריטניה, 'שכשבו ויישבו מחצית מן העולם בהיסח הדעת'.¹⁹ החזון הפוליטי נגזר מתפיסת ייעוד היסטורי זו, שכן אליבא דסילי יש לתפוס את האימפריה כפדרציה על־מקומית, 'בריטניה מורחבת' (Greater Britain) של עמים דוברי אנגלית. האיים הבריטיים, לפי שיטה זו, היו הלב הפועם של מדינה עולמית ממין חדש, מדינה הנעדרת רציפות טריטוריאלית ומשתרעת מקנדה עד ניו זילנד ואוסטרליה, מושתתת על עקרונות של חוק וסדר המבטאים את תפיסת

John G. Durham, *Lord Durham's Report on the Affairs of British North America*, Oxford 1912, 15 col. 2, p. 16

Ged Martin, *The Durham Report and British Policy: A Critical Essay*, Cambridge 1972 16

Palestine: Report of the Royal Commission, 1936, PRO (Public Records Office) CAB 24/270, 17 p. 1

Penny Sinanoglou, 'The Peel Commission and Partition, 1936-1938', in: Rory Miller (ed.) 18 *Britain, Palestine, and Empire: The Mandate Years*, Burlington 2010, pp.118-140

John R. Seeley, *The Expansion of England*, Chicago 1971, p. 12 19
במושגי התקופה, והודפס מחדש כמעט בכל שנה ב־15 השנים שלאחר יציאתו לאור ב־1883.

המוסר והצדק האנגלוסקסיים. דומה שקופלנד בחר בהיסטוריה כמקצוע בעקבות הרצאותיו של סילי וביקש למצב עצמו כממשיך דרכו. בדומה לקופלנד, קרטיס לא הסתיר את העובדה שהניתוח ההיסטורי שלו הושתת גם הוא על חיבורים היסטוריוגרפיים קודמים, ובהם מחקריו של ההיסטוריון יו איגרטון, ראש הקתדרה על שם בֵּית. כמו רבים אחרים, גם קרטיס וקופלנד נדרשו לקרוא את ספר המבוא שחיבר איגרטון ב־1897 לתולדות האימפריה ונכלל ברשימת קריאת החובה לתלמידי ההיסטוריה המודרנית באוניברסיטת אוקספורד. סביר להניח שהם הקפידו לעיין גם במחקריו האחרים, ובהם ספר שעסק בהסדרים פדרליסטים באימפריה הבריטית (1911) וספר לימוד שהוקדש לתולדותיה של קנדה מנקודת מבט דומה.²⁰ היו אלה חיבורים קפדניים אך לא יבשושיים, כרוניקות שעוטרו בהצהרות מלאות פתוס: 'מאחורי המבט העמום והאופק המוגבל בו ניחן כל דור בודד', כתב איגרטון, 'אנו מזהים כוחות מקריים לכאורה, המשלבים את האירועים כולם לכדי מערכת אדירה'.²¹ איגרטון תיאר את הפדרליזם כשיטת ממשל מופלאה ה'מתקיימת ברגע שבו קהילות, המשמרות למטרות מסוימות את קיומן הפוליטי המובחן, מצטרפות יחד כדי ליצור שלם משותף בלי לאבד את הארגון הנפרד שלהם'.²² בכתבים אלה הועלתה האימפריה לדרגת כוליות הגליאנית, מכלול אינטגרלי שהמרכיבים המכוננים אותו יוצרים סך הכול חדש בלי לאבד את איכויותיהם הנפרדות. המושג 'ריבונות' לא הופיע בכתבים אלה, ולא בכדי. ריבונות, בניגוד לתלכיד שכוה, מניחה אחידות שאי אפשר לחלקה, ובעבר היא זוהתה עם תפיסות רפובליקניות ואנטי־אימפריאליות.²³ מונחים כגון 'ריכוזיות' או 'עצמאות מדינית' היו זרים לכתובה זו לא פחות. מושגי היסוד החלופיים שהועמדו במרכז חזונם של הכותבים הצעירים שהמשיכו את סילי ואיגרטון במאה העשרים היו 'ערבות הדדית' ו'נאמנות' (trusteeship), 'ביזוריות' (דה־צנטרליזציה) ו'רשתיות' (network). לאחר 1918, עם הקמת חבר הלאומים ואשרור שיטת המנדטים, מושגים כגון 'נאמנות' נדדו מן הלקסיקון הבריטי אל אוצר המילים של הפוליטיקה הבינ־לאומית החדשה ואף זכו לקודיפיקציה ולגושפנקה במשפט הבינ־לאומי. בדומה להוגים פרו־אימפריאליים ויקטוריאניים, שהצליחו להטמיע בקרב רבים מבני האליטה העירונית המשכילה תחושת ייעוד ושליחות המשולבת בתפיסה היסטורית אבולוציונית, גם חברי תנועת השולחן העגול לא ראו את האימפריה כשיטת ממשל או משטר אלא ככוח מגה היסטורי שיוכייל לסדר עולמי על־מדינית, שבבסיסו תעמודנה יחידות מקומיות בעלות רבות ומגוונות, ולכולן ממשל עצמי כזה או אחר. אולם קרטיס וחבריו

Hugh E. Egerton and William L. Grant (eds.), *Canadian Constitutional Development, Shown by Selected Speeches and Despatches*, London 1907; Hugh E. Egerton, *Federations and Unions within the British Empire*, Oxford 1911 (להלן: איגרטון, פדרציות ואיחודים).

Hugh Edward Egerton, *A Short History of British Colonial Policy*, London 1897, p. vii

איגרטון, פדרציות ואיחודים, עמ' 8.

Richard Tuck, *The Sleeping Sovereign: The Invention of Modern Democracy*, Cambridge 2015, pp. 121-180

הכניסו שני חידושים מרעננים לשיח האימפריאליזם הליברלי. ראשית, הם ראו עצמם כאנשי עשייה, כמי שלקחו את התפיסות ההיסטוריות הללו משדה התאוריה אל זירת הפעילות הפוליטית. הדבר בא לידי ביטוי גם בסגנון כתיבתם שהיה פחות מליצי ורומנטי. הם לא ביקשו למצב עצמם כנביאים בעלי חזונות אוטופיים, כיורשיהם הרוחניים של בנימין דישראל, לורד ביירון או רודיארד קיפלינג, אלא כאנשי מדע מדינה וחוקרי יחסים בין-לאומיים מקצוענים ומאופקים. אך חשוב מכך, מבנה האימפריה והיקף הקולוניאליזם החדש חייב את קרטיס וחבריו ללכת מעבר לחזון האנגלוסקסי הלבן של התקופה הוויקטוריאנית, ששילב את הפטריוטיות האימפריאלית והאמונה בפרלמטריזם בתחושת עליונות גזעית ובמידה לא מבוטלת של דרוויניזם חברתי. אף שנימות גזעניות מובהקות המשיכו להסתנן לכתיבתם של חברי השולחן העגול, ניצבה לפניהם, בניגוד לקודמיהם, המשימה לשבור את מחסום הגזע, או לכל הפחות להתחיל לפנות מקום בחזון מלבב זה גם לבני הגזעים האחרים. הביטוי המובהק ביותר לכך נמצא בכתביו של צימרן, אחד הראשונים לעשות שימוש במושג 'קומונוולט', אותו תפס כמושג המציין סטרוקטורה רב לאומית ובתור גזעית.²⁴ אולם כיצד אפשר לייצר מתאם בין 'דרגת הציוויליזציה' של קבוצות אתנו-לאומיות מסוימות למידת החופש והשלטון העצמי שלהן? זו הפכה לאחת השאלות הקריטיות מבחינתם של הוגי האימפריה לאחר המלחמה. לא הייתה זו שאלה מופשטת כלל ועיקר. חירות, חוק וסדר וממשל דמוקרטי המושתת על עקרונות רציונליים, טענו בתוקף פטריוטים בריטים רבים, היו תוצרים מובהקים של אופי ותפיסת עולם ייחודית שהתגבשו באי הבריטי. את החוקות וההסדרים המשפטיים הייחודיים הללו אפשר היה אמנם לשעתק ולהעביר ממקום למקום בקלות יחסית – אדרבה, זו הייתה תמצית 'הניסוי הגדול', הסביר הלורד בלפור ב־1927, ותרומתה של האימפריה הבריטית לעולם – אולם אופי והשקפת עולם, להבדיל מהסדרים פורמליים, אינם מטבע עובר לסוחר. נחוצה להם, הוסיף בלפור, רקע, חינוך ו'השקפה מוסרית' מסוימת: תודעת *noblesse oblige* (האצילות מחייבת) שקיימת רק במקום שיש בו אצולה מקומית.²⁵ היה זה ביטוי להשקפה אימפריאלית מובהקת. כדי שיוכלו להעניק לבני עמים שאינם אנגלוסקסים זכות להשתלב במיזם האימפריאלי החדש, היה על הבריטים לאתר – ובמקרים מסוימים אף להמציא – 'אצולות מקומיות' בעלות שיעור קומה תרבותי רב יותר משל סביבתם. פיתוח של טיפולוגיות והיררכיות גזעיות לא נעדר אפוא מן האימפריאליזם החדש. אדרבה, הוא תורגם עד מהרה לפרקטיקה פוליטית. אין בכך כדי לטעון שהשאלה היהודית הדידה שינה מעיניהם של קרטיס וחבריו, בוודאי לא לפני שנות השלושים המאוחרות. אולם לאור השקפות אלה נקל להבין מדוע

Tomohito Baji, 'Zionist Internationalism? Alfred Zimmer's Post-Racial Commonwealth', 24
in: *Modern Intellectual History* (January 2015), pp. 1-29, <http://dx.doi.org/10.1017/S1479244314000869> (להלן: באג', אינטרנציונליזם ציוני).

Arthur J. Balfour, 'Introduction', in: Walter Bagehot, *The English Constitution*, London, 1929, 25
pp. xxv-xxxvi

פלשתינה, למרות גודלה המזערי, נתפסה כשדה ניסוי חשוב. ארנולד ג' טוינבי שב אל עולם הדימויים המדעי הזה בשנים מאוחרות יותר. 'אם הניסוי הפוליטי שלנו יצליח', כתב בדצמבר 1931, 'אם נשכיל לבנות בפלשתינה שלטון-עצמי ובלתי-לאומי מלא וליצור מדינה בה יהיו בתים לאומיים ליהודים ולערבים אלה לצד אלה, אזי שלפנינו המצאה פוליטית חדשנית, שייתכן שתוכל להציל את המצב במחצית מן העולם'.²⁶ להצלחה או לכישלון של הניסוי הפוליטי האמין בפלשתינה, לפי שיטה זו, היו השלכות מרחיקות לכת על שאר האימפריה. אם יצליח, יהפוך הניסוי לתקדים שממנו תיגזרנה תכניות מדיניות לאזורים אחרים באימפריה. מבחינה זו לא הייתה פלשתינה היוצא מן הכלל המובהק, אלא המקום שבו ניסו מדעני המדע הצעירים לנסות ולזהות את הכלל עצמו. במקביל למגמה זו, אפשר לזהות אישים מרכזיים בתנועה הציונית שאימצו הנחות עבודה רבות של הפרדליסטים האימפריאליים. בקרב ציוני בריטניה צמחו אישים שהיו נטועים בשני העולמות וביקשו לחבר חיבור אורגני בין המשנה הפוליטית הציונית לבין שיח האימפריאליזם החדש. לאון (אריה) סימון (1881-1965), בוגר בליוול קולג' ומתרגם כתביו של אחד העם לאנגלית, היה אחד מהם, וכך גם כמה מדמויות המפתח האחרות בקרב ציוני מנצ'סטר. המקרה של צימרן מספק הוכחה מובהקת לכך שבזכות תרגומיו של סימון לאנגלית זכו רעיונותיו של אחד העם לתהודה רבה בקרב הוגי האימפריאליזם החדש במידה רבה אף יותר מן התהודה שלה זכו רעיונותיו בתנועה הציונית ובקרב בני היישוב באמצע שנות העשרים.²⁷

אולם את המקרה המרחיק לכת ביותר של אימוץ שפת האימפריאליזם החדש אפשר לזהות אצל לואיס ב' נימייר (Namier, 1888-1960). כמו טוינבי, ידידו שהפך לאויבו, גם נימייר למד בבליוול קולג' ועמו מילא תפקידי מפתח במחלקת המודיעין של משרד החוץ הבריטי במלחמת העולם הראשונה. שניהם זכו בשנות השלושים למעמד של היסטוריונים רבי מוניטין. קשה להעלות על הדעת נושא 'בריטי' יותר מהנושא שנימייר בחר לכתוב עליו את ספריו הראשונים, וחולל מהפכה זוטא בהיסטוריוגרפיה העוסקת בפוליטיקה האנגלית בימי שלטונו של ג'ורג' השלישי, המלך השנוא על רבים מימי המהפכה האמריקנית.²⁸ אלא שלהבדיל מטוינבי ומרכים מבני האליטה האינטלקטואלית של בריטניה, מוצאו של נימייר היה מפקפק משהו. הוא נולד בגליציה בשם לודוויג פון נימיירובסקי למשפחה יהודית אמידה אך מתבוללת. ערב מלחמת העולם הראשונה היה נימייר סטודנט צעיר, נלהב אך גם רעב ללחם, מהגר יהודי פולני ששינה את שמו ועשה כל שביכולתו כדי להוכיח את

Arnold J. Toynbee, 'The Present Situation in Palestine', *International Affairs*, Vol. 10, No. 1 26
(1931), p. 49

Noam Pianko, 'Cosmopolitan Wanderer or Zionist Activist? Sir Alfred Zimmern's Ambivalent 27
Jewishness and the Legacy of British Internationalism', *Ab Imperio*, Vol. 4 (2009), pp.
211-247; באג', *אינטרנציונליזם ציוני*.

Lewis B. Namier, *The Structure of Politics at the Accession of George III*, London 1929; Idem, 28
England in the Age of the American Revolution, London 1930

הפטריוטיות הבריטית שלו ולפסל דרכו אל האליטה האקדמית. איגרטון היה אחד ממוריו הראשונים. כישלוננו של נימייר להתקבל ב-1911 לקולג' 'אול סולס' היוקרתי – עובדה צורמת המוזכרת תדיר בכתיבה עליו – סימלה במידה רבה את גבולות ההתקבלות של זר ומוזר שכמותו.²⁹ בה בעת פרס הניחומים שקיבל באביב 1912, מלגת עמית במכון הקולוניאלי המלכותי (Royal Colonial Institute), הייתה ככל הנראה תוצאת מאמציהם של איגרטון וארתור ליונל סמית, ראש בליול קולג'.³⁰ המלגה הקנתה לו מקום מכובד במעגל האינטלקטואלי שעמו נמנו קרטיס ואיגרטון, והמאמר שחיבר ב-1912 (ככל הנראה בהנחייתו של איגרטון), 'הצעות לפדרציה אימפריאלית לפני 1887', זיכה אותו בפרס



דיוקן לואיס נימייר,
1915 בקירוב
צלם לא ידוע. באדיבות
ויקישיתוף (נחלת הכלל)

כספי יוקרתי מטעם קרן בייט. לצערנו, כתב היד של המאמר לא שרד, אולם שמו, וגם דיווחים עליו בעיתונות, מעידים על תוכנו.³¹ איגרטון המשיך לסייע לתלמידו גם לאחר מלחמת העולם הראשונה. 'נימייר הוא חוקר קפדני וחרוץ ביותר', הסביר איגרטון במכתב לפיליפ קר שנים מאוחר יותר, 'אך נקודת התורפה העיקרית שלו היא שיש לו תפיסה מוגזמת של חשיבות עצמית. אין כל ספק, עם זאת, שהנושא לו בחר להקדיש את עצמו הוא בעל חשיבות עליונה'.³²

אף שנימייר הגדיר את עצמו מרבית שנות חייו כחסר דת, הוא היה לפעיל ציוני בולט בבריטניה, וב-1929 מונה למזכיר הפוליטי של הסוכנות היהודית, תפקיד שהפך אותו לאיש סודו וליד ימינו של חיים וייצמן והציב אותו בלב המפגש הציוני-בריטי. למפגש הזה הגיע נימייר מצויד היטב ברעיונות ובהשקפות שאליהם נחשף בשנים מוקדמות יותר. כחלק מהכשרתו כפרח היסטוריונים צעיר אומן לחשוב על האימפריה דרך פריזמה פדרליסטית, ולתארה לא כשיטת משטר וחלוקת עוצמה פוליטית אלא כאורגניזם המתפתח ומשכלל

29 ראו למשל, Norman Rose, *Lewis*, London 1971; Julia Namier, *Lewis Namier: A Biography*, London 1971; Norman Rose, *Lewis*, London 1971; Linda Colley, *Lewis Namier*, New York 1989

30 Lewis B. Namier [Namier] to Arthur L. Smith, 30.9.1913, *The John Rylands University Library, University of Manchester*, GB 133 NAM/1 Box 9/19 (hereafter: Namier Papers); Lewis B. Namier to Arthur L. Smith, no date, *The Papers and Letters of Arthur Lionel Smith*, Oxford Historic Collections Centre, St Cross Church, N1

31 'Beit Prize', *Oxford University Gazette*, 29.1.1913; 'Beit Prize Winning Essay', *The London Times*, 28.1.1913. ייתכן שנימייר השמיד את העבודה במלחמת העולם השנייה, יחד עם מסמכים נוספים כחלק מההכנות לקראת פלישה גרמנית אפשרית. ידוע לנו, עם זאת, שנימייר חלק את הפרס כספיו המכובד עם אלפרד לה-רוי ברט, תלמיד קנדי בקולג' קורפוס כריסטי, שפרסם את עבודתו, Alfred LeRoy Burt, *Imperial Architects: Being an Account of Proposals in the Direction of a Closer Imperial Union, Made Previous to the Opening of the First Colonial Conference of 1887*, Oxford 1913

32 Egerton to Kerr, 12.8.1926, *Namier Papers*, NAM/1 Box/1a/1

עצמו עם הזמן. הרבר עלה בקנה אחד עם השקפותיו הציוניות. בשנות העשרים והשלושים, כשהפך לאחד מן המנדריינים הבולטים שפעלו בקרבתו של וייצמן, היה נימייר שותף אינטימי ותומך נלהב בתכניתו של הקולונל ג'וזיה (יאשיה) קלמנט ודג'ווד (Wedgwood), בוגר 'גן הילדים של מילנר', לביטול המנדט והפיכתה של פלשתינה לדומיניון בריטי. בה בעת היה זה אך סמלי שהסוכנות היהודית, ולא רק קרן רוזו (Rhodes Trust), סיפקה לנימייר את המימון שהיה נחוץ לו כדי שיוכל להשלים את ספרו השני, אנגליה בתקופת המהפכה האמריקנית (1930) *England in the Age of the American Revolution*, בו פיתח תמות היסטוריות הקשורות במובהק לימי הניכוח אצל איגרטון.³³ נימייר היה אסיר תורה על התמיכה ודומה שהייתה זו השקעה משתלמת מבחינה פוליטית, שהרי איגרת מקדונלד המפורסמת (פברואר 1931), שביטלה את הסעיפים המרכזיים ב'ספר הלבן' של הלורד פספילד (1930) שהגבילו את היקף רכישת האדמות ואת ההגירה היהודית לפלשתינה, הושגה במידה רבה בזכות פעילותו הנמרצת של נימייר מאחורי הקלעים.

מהצהרת בלפור לנוסחת בלפור: הדרך אל תכנית 'הדומיניון השביעי'

אין בכל האמור לעיל כדי לטעון שמלחמת העולם הראשונה לא מילאה שום תפקיד בחזון של אבירי השולחן העגול של המאה העשרים. אדרבה, המלחמה סימנה בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים שבריטניה לא תוכל לשמור על האימפריה שלה ללא סיוע בכוח אדם ובמשאבים של המושבות והדומיניונים. גם שורשיה של השקפה אסטרטגית זו נטועים בהערכות המצב של אנשי צבא ודיפלומטים לפני פרוץ המלחמה.³⁴ הניסיון הפוליטי שנרכש במהלך שנות המלחמה הארוכות אשרר תפיסות אלה ואף נתפס, במידה רבה, דווקא כמקור לאופטימיות עבור אנשי השולחן העגול. ראשית, משום שנכונותם של מנהיגי הדומיניונים לשלוח את אזרחיהם להילחם לצד בריטניה סיפקה לדעתם הוכחה נחרצת לתקפותו של הרעיון הפרדריסטי ולרעיון שהדומיניונים יסכימו לשלם את דמי החברות שלהם לא רק במסים אלא גם בדם. לפיכך, שפיכות הדמים של המלחמה הגדולה לא פגעה באמונתם שחזון חבר העמים החל קורם עור וגידים, אלא להפך. שנית, יצירתו של קבינט המלחמה האימפריאלי (Imperial War Cabinet או בצרפתית *Cabinet impérial de guerre*), מנגנון חדש שנועד לספק מסגרת לתיאום מדיניות המלחמה בין לויד ג'ורג' לבין ראשי הממשלה של ארבעת הדומיניונים העיקריים (קנדה, דרום אפריקה, אוסטרליה וניו זילנד), סיפק מבחינתם הוכחה שאפשר לקיים מנגנון תיאום מתפקד ויעיל. אמנם הנחתום לא אמור

33 כתיבת הספר השאפתני התארכה מעבר לצפוי וכשהושלמה נכנס נימייר לתפקידו החדש כמזכיר הפוליטי של הסוכנות. ראו התכתבות נימייר עם פיליפ קר, אוגוסט-אוקטובר 1926, *Namier Papers*, NAM/1 Box/1a/2, וכן, *Namier to Kerr*, 6.2.1929, *ibid*, NAM/1 Box/1a/2

34 ועדה שמטרתה תכנון ומימון מערכי הגנה אימפריאליים (Committee of Imperial Defense) ופעלה משנת 1902. אסטרטגים שעסקו בתכנון מערכי הגנה היו הראשונים שהטיפו שעל בריטניה לעורר 'אחדות אימפריאלית' (Imperial Unity).

להעיד על עיסתו, אולם לאו אמרי, שמילא תפקיד מרכזי ביצירת מכניזם תיאום ושליטה אימפריאלי זה, לא התאפק והילל בזיכרונותיו את ההישג הכביר של יצירת הקבינט, אף שהיה מדובר בפועל במנגנון זמני שהופעל מכורח הנסיבות ולא מתוקף צו או חקיקה רשמיים, התכנס רק פעמיים (ב־1917 וב־1918) ופורק מיד עם תום המלחמה. היעילות שבה פעל הקבינט, טען אמרי, סימנה רף גבוה בהתפתחות של שיתוף פעולה הבריטי בין מדינת האם לבין הדומיניונים שמעבר לים, וסוד הצלחתו היה טמון בין השאר בעובדה שהוא היה בעל אופי 'אר־הוק'. כלומר, לדידו היה זה מנגנון שנוצר באופן טבעי 'מלמטה', מבלי שהיה צורך לכנס שורה ארוכה של משפטנים שימציאו נוסחה או חוק פרדלי מחייב שעל פיו תכוון מדיניות החוץ של האימפריה. הקבינט סיפק הוכחה לעוצמתם של סנטימנטים משותפים, של רצון טוב ושל הרעיון על שותפות גורל אימפריאלית.³⁵ קופלנד, שמונה בינתיים לעורך הראשי של כתב העת *The Round Table*, חיבר אף הוא שורה ארוכה של מאמרי מלחמה נרגשים, שנכתבו על פי רוב בגוף ראשון רבים, והציב את עצמו כדוברו של חבר העמים שתואר כ'קהילה מאוחדת' שחבריה פועלים בצוותא 'באחד מאותם רגעים גדולים בהיסטוריה [אשר] יקבעו מה ייעודנו בעולם'.³⁶ קרטיס, ששהה זמן ניכר מהמלחמה בהודו, היה אופטימי אף הוא, ולא בכדי: החלטה 9 (Resolution IX) של קבינט המלחמה האימפריאלי מאפריל 1917, שהגדירה במפורש את הדומיניונים כ'אומות אוטונומיות של חבר עמים אימפריאלי' (Autonomous Nations of an Imperial Commonwealth), הייתה לדידו הוכחה שחזון ה'איחוד האורגני' שלו החל קורם עור וגידים וזוכה בגושפנקה מגבוה. קשה להעלות על הדעת שאפשר היה לתרגם נרטיבים היסטוריים לתכנית פעולה פוליטית ללא תיווכו של שיח משפטי משוכלל שנועד להסדיר את מעמדם החוקי של הדומיניונים. גם כאן ניכרות מגמות המשכיות היסטורית מובהקות, שכן לצדם של ההיסטוריונים מילאו המומחים למשפט חוקתי תפקיד מרכזי בפיתוח האימפריאליזם הליברלי של המאה התשע-עשרה. תפקידם של הראשונים היה לגזור את מגמות ההתפתחות העתידית ממבט על העבר, ועל האחרונים היה לפתח את המכניזם המשפטי המדויק שיאפשר את התנועה מאימפריאליזם 'מסורתי' אל תצורה פדרטיבית זו. ארתור בריאדייל קית (Keith), חוקר סנסקריט ומשפטן יליד אדינבורו, היה המשפטן החשוב ביותר שהמשיך מגמה זו בתקופה האדוארדית. אף שלא היה חבר רשמי בתנועת השולחן העגול היה קית, בוגר בליול קולג' באוקספורד, מקורב לקרטיס וחבריו, ואף הוא הגיע למסקנה שהגיע העת להעמיד את מערכת היחסים בין הכתר לדומיניונים על בסיס פדרטיבי גמיש אך גם יציב.

ב־1907, השנה שבה זכו ניו זילנד ואוסטרליה במעמד של דומיניון, שימש קית כמתכנן העיקרי של חטיבת הדומיניונים (Dominions division) במשרד המושבות, וב־1911

35 L[eopold] S. Amery, *My Political Life*, London 1953, Vol. II, p. 110 גם במקרה של אמרי, שורשי השקפה זו נעוצים בתקופה הטרומ מלחמתית. ראו, *Idem, Union and Strength; A Series of Papers*, on *Imperial Questions*, London 1912

36 [Reginald Coupland], 'The Ordeal', *The Round Table*, Vol. 8, No. 31, June 1918, p. 469

היה יוזמו ומארגנו של הכנס האימפריאלי (Imperial Conference), שנועד לקבוע את ההסדרים החוקתיים של מערכת היחסים שבין הכתר הבריטי לדומיניונים. ספרו ממשל אחראי בדומיניונים (*Responsible Government in the Dominions*), שיצא לאור ב-1909 ושוכלל במהדורות נוספות שיצאו בשנים הבאות, סיפק את המצע הרעיוני. מושבה (colony) ודומיניון, הסביר קית, היו שתי צורות שונות ומובחנות של ממשל: המושבה כפופה למדינה האם ותלויה בה, ואילו המושג 'דומיניון' מציין טריטוריות שיחסייהן עם הממלכה המאוחדת הם יחסי שוויון ואי תלות. קית סבר שהאחדות העל-מקומית הזאת מסוגלת לחצות גבולות אתניים וגזעיים, ושכך לנוסחה שהצליח לורד דרהם לזקק בקנדה ב-1869. נוסחה זו, הסביר בספרו, חפה משלמות אך היא תקפה בכל דיון בעתידה של האימפריה.³⁷ הוא פרש את פרטי התכנית המעשית בספרו השני, *אחדות קיסרית ודומיניונים* (*Imperial Unity and the Dominions*) שראה אור ב-1916. בספר זה הוצעה תכנית מרחיקת לכת בת 11 נקודות לשידוד מערכות כללי של מערכת יחסי שיתוף הפעולה האימפריאליים, שכללה מינוי מושלים כלליים במעמד הרומה למלך, צמצום התלות הכלכלית של הדומיניונים בבריטניה והענקת אפשרות לדומיניונים לעצב את מדיניות החוץ והביטחון של האימפריה, הסדר חוקתי משותף גמיש מספיק המותיר לדומיניונים חופש לשנות את חוקותיהם, מינוי מיופה כוח לכל דומיניון לכנסים בין-לאומיים ועוד.³⁸

רעיונותיו של קית לא זכו למימוש מלא. אולם אוצר המילים החוקתי שפיתח סיפק את המסגרת לדיון בעתידן של אירלנד והודו, ובסופו של דבר – גם של פלשתינה. השפה הפוליטית של שנות העשרים היה רווי בהתייחסויות לדומיניונים קיימים ועתידיים. למשל, כאשר קורטני אילברט, היועץ המשפטי של המשנה למלך (Viceroy) של המועצה של הודו, נתבקש ב-1923 לשאת סדרת הרצאות על שם ססיל רודז על החוקה העתידית של הודו, הוא קבע ללא היסוס כי הנוסחה הבסיסית שהגה דרהם ושכלל קית תספק את המסגרת המשפטית הראויה לתת-היבשת ההודית, שכן תפקיד חבר העמים הבריטי הוא לקדם 'ממשל אחראי' (*responsible government*) ו'ממשל דומיניון' (*dominion government*) בכל תחום שליטתו.³⁹ ואם בחצר האחורית של בריטניה עסקינו, הרי שהאמנה האנגלית-אירית (Anglo-Irish Treaty) מדצמבר 1921, שבמסגרתה הוצהר שמדינת אירלנד החופשית תכונן בתוך שנה כמדינת דומיניון בעלת שלטון עצמי במסגרת חבר העמים הבריטי, תוארה לא אחת בצבע נשגב, משל הייתה זו חופת הקידושין של חבר העמים הבריטי.

דומה, עם זאת, שההחלטה התקדימית החשובה ביותר התקבלה בנובמבר 1926, בכינוס האימפריאלי (Imperial Conference) שנתן גושפנקה מלכותית למהלך של קרטיס וידידיו. מאותו רגע ואילך אומץ המונח 'חבר העמים' כדי לתאר את הקהילה הרב לאומית שבריטניה

Arthur Berriedale Keith, *Responsible Government in the Dominions*, Oxford 1912, pp. 13-15 37

Idem, *Imperial Unity and the Dominions*, Oxford 1916 38

Courtenay P. Ibert, *The New Constitution of India: Being Three Rhodes Lectures*, London 1923, pp. 15-16 39

ביקשה להמציא, ומנגנון חדש, הוועדה הבין-קיסרית בראשותו של הלורד ארתור בלפור, נוצר כדי לבחון את אפשרות קידום של הסדרים חוקתיים לפעילותו של חבר העמים הבריטי. דיונים אלה הניבו את ההחלטה על אימוץ 'נוסחת בלפור', היינו קבלה רשמית של העיקרון שהדומיניונים שווים במעמדם כ'קהילות אוטונומיות בתוך האימפריה הבריטית' ואין הם כפופים זה לזה או לממלכה המאוחדת בענייני פנים או חוץ.⁴⁰

לא כולם היו מרוצים מהישג זה. יאן כריסטיאן סמאטס, למשל, יצא מהכנס וחצי תאוותו בידו, שכן הוועדה דחתה את הרעיון שביקש לקדם – להמציא חוקה מוסדרת. שמרנים בריטים רבים הרימו גבה לנוכח העובדה שהלורד בלפור העניק את שמו להחלטה שבה ראו עדות מובהקת למגמת היחלשות האימפריה. אולם לאו אמרי, ששוב מילא תפקיד מרכזי ברקימת התכנית מאחורי הקלעים, היה מאושר מההישג הדיפלומטי. נוסחת בלפור, כתב בזיכרונותיו, סימנה 'נקודת מפנה בפיתוח שיתוף פעולה בין-אימפריאלי', וכנגד מלעיוזו שטענו כי היא מסמלת את תחילת התדרדרותה של האימפריה, הוסיף: 'האימפריה לא החזיקה מעמד לזמן רב בעבר באמצעות סמכות מרכזית כלשהי. [היחידות המרכיבות את] האימפריה מוחזקת יחד על ידי המסורות שלהן, על ידי נאמנותן [לכתר] ועל ידי האידיאלים והאינטרסים המשותפים שלהן. אלה גם אלה חברו יחד כדי ליצור ולקיים את הרצון להישאר מאוחדים, והם שיצרו את הנכונות לפעול יחד בעת משבר'.⁴¹

יותר מהצהרת בלפור של 1917, ניצבה נוסחת בלפור של 1926 ברקע החלטתו של הקולונל ודג'ווד לפתוח בפברואר 1928 בקמפיין רב-תהודה שמטרתו המוצהרת הייתה ביטול כתב המנדט והפיכת פלשתינה לדומיניון השביעי של חבר העמים הבריטי. ששת הדומיניונים באותה עת היו קנדה, אוסטרליה, ניו זילנד, דרום אפריקה, ניופאונלנד ואירלנד. באותה עת היה ודג'ווד חבר הפרלמנט הבריטי מטעם הלייבור, אולם הקרקע שעליה נבטו רעיונותיו הייתה כמעט זהה לזו של אנשי השולחן העגול. את השקפותיו המוקדמות עיצבו במידה רבה חוויותיו בדרום אפריקה בהיותו תחילה לוחם במלחמת הבורים, ואחר כך שופט תושב (Resident magistrate) בטרנסוואל, משרה שלה מונה בידי לורד מילנר (אף שלא הייתה לו כל השכלה משפטית). בדומה לחבריו באוקספורד ולמרות היותו איש הלייבור, ודג'ווד סבר גם הוא שעל האימפריה לעצב עצמה מחדש וכי משימתה הדחופה ביותר היא לקדם שלטון עצמי גם בקרב העמים הלא אירופיים באימפריה. מלחמת העולם הראשונה, שבמהלכה נרקמו קשרי הידידות הראשונים שלו עם מנהיגים ולוחמים הודים וציונים, חיזקה אמונה זו. אומץ הלב שהפגינו חיילי הצבא ההודי במערכה על כיבוש מסופוטמיה, בדומה לגדוד נהגי הפרדות בקרבות גליפולי, הוכיח לו שהנאמנות לכתר חוצה גבולות

40 לדיון ראו, Duncan H. Hall, 'The Genesis of the Balfour Declaration of 1926', *Journal of Commonwealth Political Studies*, Vol. 1, No. 3 (1962), pp. 169-193; Sydney H. Zebel, *Balfour: A Political Biography*, Cambridge 1973, pp. 263-293

41 Leo Amery, 'some Aspects of the Imperial Conference', *Journal of the Royal Institute of International Affairs*, Vol. 6, No. 1 (1927), pp. 2-24



דיוקן חתום של ג'וזיאה ודג'ווד, 1928
צלם: בכרך סטודיו לצילום. באדיבות Bachrach Photography
וארכיון מכון ז'בוטינסקי

גזעיים ושעל בריטניה לגמול טובה לעמים הלא-אירופיים שכרתו עמה ברית.⁴² עם כניסתו לפרלמנט המשיך ודג'ווד לקדם קו פוליטי זה. ב-1921 טען בתוקף שכדי שתוכל לשמור את היהלום שבכתר, על בריטניה להעניק להודו מעמד של דומיניון.⁴³ הדומיניון השביעי, הספר שחיבר שבע שנים מאוחר יותר, זמן קצר לאחר הופעתה של נוסחת בלפור, ובו הציע להעניק מעמד זהה לפלשתינה היה, מבחינה זו, הצעד המתבקש הבא.⁴⁴ מהלכו ומעמדו של ודג'ווד היו ייחודיים. בניגוד למרבית אנשי השולחן העגול, הוא לא היה רק חבר פרלמנט ואיש עשייה, אלא הייתה לו גם היכרות אינטימית וארוכת ימים עם התנועה הלאומית היהודית. למעשה, אף שוודג'ווד לא היה הלא-יהודי היחיד שהפך תומך נלהב של התנועה הציונית, רובם נטו להצטופף בצלו של חיים וייצמן, ומבחינה זו ספק אם היו עוד תומכים לא-יהודים בציונות בבריטניה שזכו להכיר מקרוב את דמויות המפתח בכל הזרמים בתנועה הציונית כפי שוודג'ווד זכה להכירן. החל בווייצמן, שעמו שמר על קשר רציף מאז פגישתם הראשונה בדצמבר 1914, דרך ולדימיר (זאב) ז'בוטינסקי,

Josiah C. Wedgwood, *Report of the Commission Appointed by Act of Parliament to Enquire into the Operations of War in Mesopotamia*, London 1917 42
Idem, *The Future of the Indo-British Commonwealth*, Adyar 1921 43
Idem, *The Seventh Dominion*, London 1928 44 (להלן: ודג'ווד, הדומיניון השביעי).

שאותו העריץ מימי המערכה בגליפולי, וכלה בדוד בן-גוריון והדמויות המרכזיות בתנועת העבודה, שחיפשו חברי לייבור שיסכימו לשמש כשגרירי רצון טוב ויסייעו לחבר את תנועת הפועלים העברית בארץ ישראל אל 'ספינת האם', מפלגת הלייבור הבריטית. הזמנתו כאורה כבוד של הוועדה החמישית של אחדות העבודה בתל אביב, בסתו 1926, סיפקה לו הזדמנות לראות את הארץ מקרוב. בסיורו בארץ עמד מקרוב על הסיבות לחיכוכים שבין הנהלת הסוכנות לממשלה המנדטורית. אולם אף שנחשף לקולות ביקורתיים, ודג'ווד לא זיהה בהם נימות אנטי־קולוניאליות. אדרבה, הוא נחשף תדיר להצהרות נאמנות והערצה מצד מנהיגים ציוניים שהכריזו, איש־איש בלשונו, כי הגורל ההיסטורי קשר את היישוב אל האימפריה הבריטית. דוד בן-גוריון היה נמלץ במיוחד: 'ארצנו נמצאת כיום תחת הנהלת הממשלה הבריטית', הסביר בקבלת הפנים שנערכה לכבודו של דג'ווד,

ויודעים אנו, כי ההיסטוריה של העם הבריטי, אשר הנהו הקולוניטור הכי גדול בתקופה החדשה ואשר הרחיב את תחומי הציביליזציה בכל כנפי תבל, יודעת גם מאורעות של דכוי לאומים וחרחור ריב בין העמים המנוצלים. התמרמרותו של [החבר] וג'ווד נגד דכוי כזה היא ערובה נאמנה לנו, כי נמצא בתנועת הפועלים הבריטית אוזן קשבת לדרישות עמנו לתנועתנו ולמלחמתנו להקמת משטר צדק בארצנו.⁴⁵

לוודג'ווד הייתה סיבה טובה להאמין אפוא שיוכל לגייס בתנועה הציונית קואליציה רחבה שתתמוך ביוזמתו. כל נטעה: תכניתו נועדה בראש ובראשונה לחזק את חבר העמים הבריטי ולשרת את האינטרסים הכלכליים והצבאיים של בריטניה במזרח התיכון. אולם השפה הפוליטית שהשתמש בה סיעה לכך שבעיני רבים מבני התקופה, ודומה שגם בעיני עצמו, נתפס דווקא כמבקר אמיץ ורדיקלי של 'האימפריאליזם הישן'. הדבר נבע בין השאר מסגנונו הפוליטי שלא בחל בהבעת דעות פרובוקטיביות, גם במחיר דעת מיעוט, ומדימויו כלוחם ללא חת למען חירות – דימוי שהתעצם משום שהיה נצר למשפחה ידועה שמילאה תפקיד מרכזי במאבק בסחר העבדים. אולם אין מדובר כמוניטין בלבד, שכן ספרו על הדומיניון השביעי כלל שורה ארוכה של ביקורות על משרד המושבות הבריטי, שלא הכיר ברוחות השינוי שהחלו מנשבות ברחבי האימפריה, לצד ביקורת על המדיניות האימפריאליסטית המסורתית, שעמדה בסימן 'הפרד ומשול' במקום בניית גשרים ושיתופי פעולה. תפיסת העמים החוסים בצלה של האימפריה כ'עדות דתיות', טען, הייתה מאפיין מובהק של תפיסות מיושנות אלה, והופעתם של ניצני סכסוך יהודי־ערבי בארץ ישראל הייתה תוצר ישיר של קו מדיניות שגוי זה. החלופה הייתה ברורה – זניחת הטקטיקה האימפריאלית של 'שלטון עקיף' (rule indirect), העושה שימוש בהנהגות מקומיות (שבטיות, דתיות ואחרות) הכפופות

45 חברי דוד בן-גוריון, הוועדה החמישית של אחדות העבודה בתל אביב (י"ח-כ"ו חשון, תרפ"ו): דין וחשבון בצרף החלטות מועצות אחדות העבודה, תל אביב 1927, עמ' 136.

לבריטניה ומשמשות כסמכויות השלטון המקומי שהינו שלטון חסות, ובמקומה – אימוץ השיטה הפרלמנטרית הנהוגה באי הבריטי ובפלשתינה. שכן, הסביר ודג'ווד,

אם ברצוננו להצליח בפלשתינה, על שלושת העמים (היהודי, האנגלי והערבי) לחיות יחד, לרכוש אינטרסים משותפים ולפתח מרחב ציבורי משותף. המכשול הקטלני ביותר בדרך של התפתחות מסוג זה בפלשתינה, כמו במקומות אחרים, היא ככל הנראה מה שמוכר לנו בשם 'ייצוג קהילתי' (communal representation). רוח לאומנית של ציבור אינה עולה בקנה אחד עם (רעיון) הייצוג המשותף. האלטרנטיבה המקובלת לייצוג הקהילתי היא השיטה הבריטית של גליל משותף של בוחרים (common roll of electors), [שבה] נבחרים נציגים המייצגים את כלל ציבור הבוחרים המקומיים, והצבעת בני כל הדתות והגזעים מונחית בידי האינטרס הכללי של המחוז.⁴⁶

הייתה זו לא רק אזהרה אלא גם ביקורת חמורה על מדיניותו של הנציב העליון הרברט סמואל בתגובה על מינויו של חאג' אמין אלחוסייני למופתי הגדול של ירושלים (1921) ולראש המועצה המוסלמית העליונה (1922). למעשה, כאשר אנו בוחנים מי היו הנפשות הפועלות במחזה, ברי כי היה זה ויכוח בתוך המשפחה: הרברט סמואל, בוגר בליול קולג' שראה עצמו כליברל, האמין שיצליח ליטול את העוקץ מן המאבק הלאומי על ידי חלוקת האוכלוסייה לכמה קהילות בהתאם למדרים עדתיים דתיים ומתן ייצוג הולם על פי מדרים עדתיים אלה, ואילו ודג'ווד האשימו ביבוא שיטת ממשל קולוניאלית מיושנת למרחב המנדטורי, וגרוע מכך – בהעמקת האיבה הלאומנית באמצעות הענקת משקל פוליטי חסר תקדים למנהיגי דת. בפועל התמונה הייתה מעט יותר מורכבת, שכן המסד החוקתי של המנדט שוודג'ווד מתח עליו ביקורת היה תוצר של פעולת חקיקה שבה נטלו חלק מרכזי יהודים בריטים ציונים דוגמת נורמן בנטוויץ' ואחרים, ולא בהכרח ביטוי למדיניות קולוניאלית בריטית טיפוסית. אולם ייתכן שוודג'ווד, שהכיר את הנפשות הפועלות, לא היה מודע לעובדה ששיטה זו הייתה תוצר של אימוץ שיטת הייצוג העדתי שהייתה נהוגה בסדרי הדין העות'מאניים. כך או כך, ביקורתו הבהירה את הפער שזיהה בין הסדרי האימפריאליזם הפדרטיבי לתפיסות של אוטונומיה קהילתית דתית. לדידו, בעוד הפדרליסטים ביקשו להמציא הסדר פרלמנטרי או חוקתי שיאפשר שיתוף פעולה של בני קבוצות אתניות שונות במרחב גאוגרפי משותף, סופן של סכמות אוטונומיסטיות לחזק את החומות המפרידות בין קבוצות אלה. ואכן, בעיית הייצוג הקהילתי אינה מתפתחת אך ורק בהקשרים קולוניאליים, טען ודג'ווד, אלא בכל מקום שבו שליטים אימפריאליים מנסים לפייס את הלאומנות הגואה. הימנעות מיישום שיטה זו, לדידו, הייתה אחד הלקחים המובהקים של 'המלחמה הגדולה' באירופה. ברגע

שאימצה האימפריה האוסטרית שיטת ייצוג זו, החלו רמות הזעם הלאומני שעלו בקרב הפולנים והצ'כים לגאות במורביה ובגליציה עד שתסיסה זו ניפצה את האימפריה לרסיסים. תכנית הדומיניון השביעי לא נולדה אפוא כגחמה של דמות תמהונית, אלא כביטוי מובהק לתפיסות האימפריאליזם הפדרטיבי של שנות העשרים, על רקע לקחי המלחמה וניסיון שידוד המערכות האימפריאלי שהגיע לשיאו עם 'נוסחת בלפור'. מבקריו החריפים בבריטניה לא היו אנשי הלייבור, ובוודאי לא יהודי בריטניה, אלא דווקא אנשי מעגלים שמרניים שביקשו להחיל את טכניקות ה'שלטון העקיף' ששוכללו באפריקה בפלשתינה. מנגד תומכו הנמרץ ביותר של ודג'ווד בקרב צירי הפרלמנט היה לוטננט קומנדר ג'וזף מונטגיו קנוורתי (Kenworthy, לימים לורד סטרבולג'י), חבר מטה המלחמה של האדמירלות הבריטית במלחמת העולם הראשונה, שעבר, בדומה לוודג'ווד, מן המפלגה הליברלית אל הלייבור וכמוהו תמך ברפורמה חוקתית בהודו. בהרצאותיו בערי השדה הקפיד קנוורתי להדגיש שהדומיניון ישמש עמדת מגן על נתיבי הסחר האימפריאליים ועל תעלת סואץ.⁴⁷ אך לא פחות חשוב מכך: רעיון הדומיניון נולד בדיאלוג רצוף ואינטימי עם פעילים ומנהיגים ציונים. נימייר היה ללא כל ספק הפעיל הציוני המרכזי שעמו שמר ודג'ווד על קשרי ידידות ועבודה הדוקים באמצע שנות העשרים. למעשה, במקביל לדיניהם על הצורך לחזק את הקשרים שבין היישוב לממשלת הוד מלכותו השניים שיתפו פעולה בהקמתו של מפעל היסטוריוגרפי עתיר ממדים שהוקדש לכתיבת ההיסטוריה של הפרלמנט הבריטי.⁴⁸ העובדה שנימייר וודג'ווד פיתחו את שני המיזמים – כתיבת היסטוריה של הפרלמנט והפיכת פלשתינה לדומיניון – באותו זמן אינה מפתיעה. השיטה הפרלמנטרית, טען נימייר ההיסטוריון בנחרצות, הייתה תולדה של נסיבות ותהליכים היסטוריים ייחודיים לאי הבריטי, תוצר של אבולוציה היסטורית אטית הקשורה בתפיסה לאומית שלא היה לה אח ורע במקומות אחרים. ספרו המופתי של נימייר מ-1929 על מבנה הפוליטיקה האנגלית בימי ג'ורג' השלישי סיפק, למרות השפה הטכנית והיבשה שלו, תיאור מרהיב של הפרלמנטריזם הבריטי. נימייר ראה בו הסדר פוליטי ייחודי שהצליח לספק יציבות וסדר משום שהוא ניצב על תשתית חברתית מוצקה של שדרות חברתיות (קורפורציות) מובחנות ואצולה צמודת קרקע (gentry), שהחלו לפתח סדרי שלטון עצמי מסוג שאי אפשר היה לזהותו באירופה היבשתית. זההויות הרגיונליות בבריטניה, שבהן ראה ביטויים ללאומיות שורשית בריאה, זכו לביטוי במערך חברתי כזה, וזאת, הסביר בשנים מאוחרות יותר, בניגוד חריף ללאומנות האידאולוגית של מרכז אירופה.⁴⁹ הפרלמנט היה, במילים אחרות, תוצר של

47 לאחר מותו של ודג'ווד המשיך לורד סטרבולג'י לקדם את הרעיון, ואף החיה את הליגה למען הדומיניון השביעי ב-1946. עדות ליחס הכבוד שניתן לו בתנועה הרביזיוניסטית אפשר למצוא בהספר לזכרו, [אברהם] אברהמס, 'לורד סטרבולג'י', חרות, 29.10.1953, עמ' 2.

48 D[avid] W. Hayton, 'sir Lewis Namier, Sir John Neale and the Shaping of the History of Parliament', *Parliamentary History*, Vol. 32, No. 1 (2013), pp. 187-211

49 Lewis B. Namier, 1848: *The Revolution of the Intellectuals*, London 1946

אבולוציה היסטורית ייחודית ודוגמה מופתית של גאונות פוליטית שהוענקה לעולם בידי בריטניה והופצה בזכות האימפריה. כתביו של ודג'ווד על הפרלמנט ביטאו רעיונות דומים, ומהלכים רטוריים אלה הפכו תכופים יותר בשנות השלושים והארבעים בתגובה על עלייתן של תנועות פאשיסטיות.⁵⁰ בדומה לשותפו הציוני, גם ודג'ווד זיהה את הלזו של שיטת הממשל הבריטית בפרלמנטריזם המבוסס על ייצוג אזורי ולא על ייצוג עדתי או קהילתי. תפיסה זו של פוליטיקה מושרשת קרקע, תרתי משמע, עיצבה גם את תפיסתם של השניים על מהותו של המפעל הציוני. נימייר האמין באדיקות ביכולתה של הציונות לגאול את היהודי הגלותי ממעמדו האבנורמלי כ'לופטמענש' (*Luftmensch*), 'איש אוויר' העוסק ב'עסקי אוויר', נע ונד מאיים ושנוא שאינו מעוגן בקרקע. ההתיישבות, ההיצמדות לאדמה, תאפשר לציונות לשמש פרויקט טרנספורמטיבי שישנה את אופיים של היהודים ויהפכם לאומה הנאחזת בקרקע. על לאומיות היהודים, לפי שיטה זו, ללכת בדרכה של ה'לאומיות הטריטוריאלית' המהוגנת והמתונה של הבריטים, בניגוד ל'לאומנות הלשונית' הגסה והמסוכנת שפיתחו הוגים גרמנים לאחר 1848, כשביקשו להרחיב את גבולות גרמניה לכל מקום שבו מדוברת השפה הגרמנית. גם ודג'ווד מסיבותיו ראה בציונות ראשית כול מפעל של קולוניאליזם התיישבותי. הוא תמך בלהט ברכישה ועיבוד קרקעות של הקק"ל, הזרוע הביצועית של מפעל ההתיישבות, ואף חיבר את ההקדמה לספרו של אברהם גרנות (ג'רנובסקי), יד ימינו של מנחם אוסישקין ולימים יושב ראש הקק"ל, שעסק בסוגיה זו.⁵¹ רעיונות זהים הסתננו גם לספרו הדומיניון השביעי. אנו רואים אפוא כי בעולמות הרוחניים של השניים נכרכו זה בזה הפרלמנטריזם הדמוקרטי והקולוניאליזם ההתיישבותי. הצמדת היהודים לקרקע הארצישראלית תחזיר אותם אל הפוליטיקה ותגאל אותם מייחודם, תהפוך אותם לבעלי ברית נאמנים לכתר הבריטי, לאזרחי אימפריה פעילים שיקימו מערך פרלמנטרי מתפקד ויפיצו את הציביליזציה המערבית באוריינט.

אולם בשיח הציוויליזציה הזה היה טמון גם הפוטנציאל הרדיקלי של התכנית. אף שתכנית זו נבטה על קרקע מוכרת והייתה תוצר של פיתוח רעיונות קודמים, היא גילמה בתוכה גם השקפה חדשה ונועזת, בעיקר כשאנו משווים אותה לרעיונות שהובעו בכתביהם של מילנר ומרבית בני טיפווחיו בחוג השולחן העגול. מילנר הטיף תדיר בנאומיו שיש לבסס הסדרים אימפריאליים המבוססים על תחושת סולידריות של בני 'הגזע הבריטי', ואילו האימפריאליזם הפדרטיבי שראה ודג'ווד בעיני רוחו הוכיח שחבר העמים הבריטי יוכל לשבור את 'מחסום הגזע'.⁵² הווה אומר, על ודג'ווד הוטלה המשימה לא רק להציע תכנית פעולה פוליטית אלא גם להוכיח שאפשר לשלב את היהודים בפרויקט שרובו ככולו הושתת עד אז על אחווה בין עמים לבנים דוברי אנגלית. משום כך הוקדש נתח נכבד מספרו

50 ראו בייחוד קובץ מאמריו האחרון, Josiah C. Wedgwood, *Testament to Democracy*, New York 1943

51 Idem, 'Foreword', in: Abraham Granott, *Land Problems in Palestine*, London 1926

52 Alfred Milner, *The Nation and the Empire*, pp. xxxii-xxxix, 21, 122, 153, 492-496

לדיון מפוברק משהו בזיקה התרבותית הפוליטית וברמיון המנטלי הרב הקושר את היהודים ל'אנגלוסקסים'. בנקודה זו התמזגה השפה הפוליטית של האימפריאליסט הפרדליסטי בשיח הפילושמי והאורינטליסטי רווי הקלישאות והסטראוטיפים. האנגלוסקסי והיהודי היו בני גזעים קדומים נפרדים, הסביר ודג'ווד לקוראיו, אולם הדיאלוג האינטימי ביניהם הושתת על שורה ארוכה של תכונות ונטיות אופי המשותפות. אלה, הסביר לקוראיו בתערובת של רצינות והומור, הן 'הנטייה להלוות כסף ולא להימנע מסיכונים, תשוקה דומה להשתאות לנוכח שגיאות העבר, סלידה עזה מכל עבודה הנעשית למען אדונים אחרים (נטייה הקרויה בפניו "עצמאות"), והעדפה מצערת משהו לדבוק ברעיונות הברית הישנה – ובמרכזם הדוקטרינה "הכה בו ראשון והכה בו חזק" – על פני אימוץ הרעיונות הפציפיסטיים של הברית החדשה'.⁵³

דומה אפוא שכדי להגשים את חלום הדומיניון היהודי היה על ודג'ווד לדאוג בראש ובראשונה שהיהודים יתפסו כבריטניה כמקביליהם השמיים של הפרוטסטנטים האנגלוסקסים. אם תרצו, המיזם הפוליטי כולו היה תלוי ביכולתם של היהודים 'להיתפס כלבנים' (to pass as white). פיליפ קר, שחיבר מאמר ביקורת נלהב על הספר לכתב העת של הצ'טהאם האוס, השתכנע בנקל. הוא הרעיף מחמאות לא רק על ודג'ווד, מחבר הספר, אלא גם על בני 'הגזע שהינו אולי המוכשר ביותר, ובהחלט העיקש ביותר, שידעה ההיסטוריה' אשר, רמז, ייגאלו ממעמדם כמנודים בזכותה של בריטניה.⁵⁴ אין תימה ששפת האימפריאליזם הפרדטיבי, שהחלה דרכה כשיח רעים פנים בריטי, הוכיחה יכולת שרידות גם מחוץ לחדרים אפופי העשן של הקולג'ים באוקספורד. עם זאת, כדי שתצליח להתפשט גם מעבר ל'דומיניונים הלבנים', היה עליה להציע משהו רחב הרבה יותר מסכמה פוליטית: חזון של סדר גלובלי המושתת על אידאל של ריבוי בתוך איחוד, מנגנון פוליטי שיאפשר 'ממשלת על' (meta government) לצד הממשלות המקומיות, תפיסה של לאומיות ללא מדינת לאום ושינוי מרחיק לכת של הדימוי הגזעי של היהודי. במילים אחרות, המיזם הפוליטי חייב גם התמודדות מפורשת עם מסורת ספרותית ותרבותית עשירה שפותחה באנגליה הוויקטוריאנית, שבה עמימות גזעית הייתה המאפיין המובהק של תפיסת היהודי. היהודי של ודג'ווד חדל להיות הקוסם שבא מן 'המזרח', כפי שהקריקטורות הוויקטוריאניות נהגו להציג את בנימין דישראלי, ואף לא גולה השב להתמזג בנוף קדומים כחלק מתחיית העמים השמיים. היה זה אחיו התאום של המתיישב הלבן באוסטרליה, בנוי זילנד ובדרום אפריקה, יהודי ששימש כשגריר הליברליזם הבריטי במרחב הביניים שבין המזרח הקרוב למזרח הרחוק. היהודי היה לבעל ברית נאמן במיזם יצוא תרבות ומישל עצמי, בלשון שירו המפורסם של רודיארד קיפלינג, אל המון פראי ורעשן, חציו ילד חציו שטן.

53 ודג'ווד, הדומיניון השביעי, עמ' 2.

54 Phillip H. Kerr, 'speeches on Zionism and The Seventh Dominion [Review]', *Journal of the Royal Institute of International Affairs*, Vol. 7, No. 4 (1928), pp. 289-290

'המטרה הסופית'?

דיונים ארכניים בזיקה הנפשית שבין אנגלים ליהודים לא הייתה מנת חלקם של בני בריטניה בלבד. ב־1923, שש שנים לאחר כיבוש הארץ בידי הבריטים ושנים ספורות לפני שוודג'ווד פרסם את ספרו, פרסמה הוצאת 'דימון' הפריסאית ביוגרפיה של בנימין דישראלי שהעמידה זיקה מדומיינת זו במרכז הדיון.

'מומר' זה [בנימין דישראלי] הופיע בתור צירוף מיוחד במינו של יוצר תורת הלאומיות העברית והלאומיות של ארץ מגוריו. ולא היה חש שום סתירה וניגוד בין שני כחות איתנים אלה ולא סבל משום 'קרע' מכאיב. אמנם כך תמיד דרכם של 'מבשרים' ו'חוזים', שבהם מתאחד מאליו אותו הדבר, שגורם אחרי כן לבאים אחריהם ייסורים ומכאובים של ספקות וניגודים. [...] דבר זה נחוץ במיוחד בימים אלה, כשחלומותיו הרומנטיים הנועזים ביותר של דישראלי על האימפריה הבריטית הגדולה בארץ קדם ועל ארץ האבות של היהדות והנצרות הולכים ומתמלאים וגם העברו על ידי המציאות. הוא היה גדול מזמנו. יש סכנה שדורנו זה יהיה קטן מזמנו. [...] הבה נקוה, שגאון לאומי זה של שני העמים, האנגלי והיהודי, ישמש לפחות כוכב מדרך מרחוק לאותם העסקנים משני הצדדים שנקראו עכשיו בידי הגורל לעבודה משותפת. לאותם אנגלים הנוטים לחשוש שמא יזיק המקלט הלאומי העברי בארץ ישראל לענייני המדינה האנגלים, ולאותם יהודים החרדים גם הם מפני הרעיון שמא יפלו היהודים בארץ ישראל לפני ההשפעה ה'מטמיעה' של התרבות האנגלית – לכל אלה צריך לאחל שיהיו פטריוטים אנגלים ולאומיים עברים כמו שהיה דישראלי.⁵⁵

מחבר הביוגרפיה היה המשפטן היהודי־רוסי אלכסנדר קולישר (1890–1940), ממקורביו של ז'בוטינסקי, שהיה לימים דמות מרכזית בלשכת הצה"ר בפריס ובמערכת כתב העת ראזסוויט, שופרה של התנועה הרביזיוניסטית. ספרו על דישראלי לא יועד רק לקהל בית־רי, ותורגם לעברית בידי משה קליינמן (1870–1948), עורך העולם, עיתונה הרשמי של התנועה הציונית, ומקורבו של חיים נחמן ביאליק. לא בכדי הפך קולישר לאחר 1928, כמו דמויות רבות אחרות בתנועה הרביזיוניסטית, לתומך נלהב ביוזמה של הקולונל ודג'ווד. הליברליזם הבריטי שביטא ודג'ווד בכתביו עלה בקנה אחד עם עקרונות הליברליזם הקרנסקאי שעליהם חונך קולישר, וההפרדה המחמירה בין סמכות הדת לסמכויות המימשל והמדינה בספרו של ודג'ווד קסמו לו לא פחות משקסמו לז'בוטינסקי. גם ז'בוטינסקי עצמו קפץ במהרה על ההצעה של כמוצא שלל רב. במארס 1928, שבועות ספורים לאחר פרסום הספר בלונדון, כתב לידידו:

וודג'ווד היקר, ספרך לא רק מזהיר ונבון, לעילא מזה – הוא שירות לשתי המטרות – הבריטית והציונית. אני אכתוב עליו בקורת בראזסוויט שלי [...] אני מסכים הסכמה מלאה עם הנקודה העיקרית: הדומיניון השביעי הוא רצון כולנו. אילו היה לנו היום אפילו רוב של 99 אחוז בארץ ישראל הייתי אני, הקיצוני, לוחם בכל רעיון לעצמאות ועוד בתוקף על הישארות בתוך האימפריה הבריטית. ואני חושב כי זו דעה כללית.⁵⁶

נקל לשער מה משך את ז'בוטינסקי אל וודג'ווד. בניגוד לשאר בני 'הכת השלטת' האנגלית, כתב ז'בוטינסקי בראזסוויט, אותה שורה ארוכה של בוגרי אוקספורד וה־Public Schools (בתי הספר הפרטיים), שסלדו מ'כל דבר שממנו נדף ריח של "דמיון" (fancy) והביעו בגאווה 'בזו לכל רשרוש חדש', היה וודג'ווד 'חולם נלהב'. התכנית הנועזת שלו ואישיותו הנמרצת והסוערת עמדו בניגוד חריף לטכנאים קרי המזג בפקידות ובצבא שהיו מוכנים לחפש רק תכניות פוליטיות מעשיות שנודווגו 'בקלות ובנוחיות עם המסורת הבריטית הנושנה ביותר'.⁵⁷ תכניתו של ז'בוטינסקי להוציא לאור תרגום עברי של הספרון של וודג'ווד בהוצאת סטימצקי אמנם לא יצאה אל הפועל, אולם הקמתה של 'ליגת הדומיניון השביעי' בידי הצה"ר הבהירה היטב כי רעיון הדומיניון הארצישראלי היה לחלק בלתי נפרד ממצע התנועה הרביזיוניסטית.

פרדוקסלית גרמה ההתגייסות הנלהבת של ז'בוטינסקי לטובת הרעיון וההשתלטות הרביזיוניסטית על תכנית הדומיניון למנהיגי הזרמים האחרים בתנועה הציונית לקחת צעד לאחור ולהימנע מהצהרות מרחיקות לכת. כך, בעוד עורכי הג'ואיש כרוניקל כבריטניה היו תומכים נלהבים בפרוגמרה של וודג'ווד, העדיף חיים וייצמן לשמור על עמימות ולא הזדרז להכריז בפומבי מה עמדתו ביחס להצעה המפתיעה. במקרה זה המוניטין שוודג'ווד קנה לעצמו, כהרפתקן פוליטי בעל מזג סוער, רק חיזק את הרתיעה מן הרעיון. וודג'ווד הוא 'איש יקר, טהור, אוהב־ישראל אמיתי', כתב לייב יפה ביומנו, 'אך לעיתים הוא בלתי־אחראי וקשה לדעת כיצד הוא יפעל'.⁵⁸ לטענת ססיל בלוס, למרות הערכתו הרבה לוודג'ווד, הבין וייצמן שמתן גושפנקה לכתב אישום כה חריף נגד ממשלת המנדט עשוי לפגוע ביכולתו לשאת ולתת עם אנשי משרד המושבות וממשלת בריטניה.⁵⁹ שנים מאוחר יותר טען נחום

56 מכתב ז'בוטינסקי לוודג'ווד, 5.3.1928 (תרגום מאנגלית דוד סיון), ארכיון ז'בוטינסקי, א 1 – 1/18/2. לצערי, אי אפשר היה לאתר את המכתב המקורי באנגלית ורומה שהוא לא נשמר.

57 זאב ז'בוטינסקי, 'Public School Boys', בתוך: הנ"ל, הריוזיוניזם הציוני לקראת מפנה: קובץ מאמרים ב'ראזסוויט' לשנים 1932–1934, תל אביב 1986, עמ' 94, 92. המאמר התפרסם לראשונה בקיץ 1932. לצד וודג'ווד, החולם ה'נלהב', ציין ז'בוטינסקי גם את שמוותיהם של כמה 'חולמים קרי־מזג': הלורד בלפור, לאו אמרי וויליאם אורמסבי־גור.

58 לייב יפה, כתבים, איגרות ויומנים, ירושלים 1964, עמ' 194.

59 Cecil Bloom, 'Josiah Wedgwood and Palestine', *Jewish Historical Studies*, Vol. 42 (2009), pp. 147-172

גולדמן בראיון עיתונאי כי הפציר בווייצמן לא להצטרף לליגה למען הדומיניון, שכן הסכמה שכזו 'הייתה מסכלת כל תמיכה סובייטית במדינתו', אף שאין ראיות מהתקופה המאששות טענה זו.⁶⁰

גם משה בילינסון, איש דבר, סבר שהצהרה רשמית של מנהיגות התנועה הציונית הכורכת את גורלה בגורל האימפריה עלולה דווקא להחלישה מבחינה דיפלומטית. בסדרת מאמרי מערכת מבריקה הסביר כי במצב הייחודי שנוצר בתקופה המנדטורית, שבה מדיניותה של בריטניה הייתה נתונה לפיקוח ועדת המנדט הקבועה (Permanent Mandates Commission) של חבר הלאומים, שתפקדה כבית דין בין-לאומי שבשמו ובייפוי כוחו משלה בריטניה במרחב, נהנו מנהיגי היישוב ממרחב תמרון שהיה מצמצם מאוד אילו היה נאסר עליהם לפנות בטרוניות לז'נבה. יש להניח שעוצמתה של בריטניה תלך ותגבר, הסביר בילינסון לקוראיו, אך אימוץ תכנית הדומיניון מיד תמצב את היישוב כ'יד הארוכה' של בריטניה במזרח התיכון, בכדידות גמורה בתוך סביבה עוינת, בלי שום התחייבות שזו תוכל ותרצה לתמוך ב'יד' זו ולהגן עליה, וללא נשק דיפלומטי שבו יוכל היישוב להעזר בהתמודדותו עם מעצמה אדירה זו.⁶¹ 'מחלת הסנסציה הפוליטית', סיכם במאמר שמתח ביקורת על הליגה למען הדומיניון, היא שדחפה את הרביזיוניסטים 'למשחק המיותר והתמים הזה'.⁶² ההתמודדות התאורטית המורכבת ביותר להצעה זו הייתה של חיים (ויקטור) ארלוזורוב, נער הפלא של מפלגת הפועל הצעיר ולימים אחד מאדריכלי מפא"י. למרות האיבה העזה שהביע תדיר לז'בוטינסקי וחבריו, לא רחה ארלוזורוב את הרעיון על הסף. 'לדעתי', כתב במאמר ביקורת על ספרו של ודג'ווד, 'אין בתכנית הדומיניון השביעי נגוד כל-שהוא לרעיונותיה של הציונות'. אם את הפרוגמה הציונית אפשר לתמצת כשאיפה להבטיח לעם היהודי את זכות ההגדרה העצמית הלאומית, הרי שאין כל סתירה בין תכנית הדומיניון לרעיון הציוני. אדרבה,

הציוניות אינה משועבדת לצורה קונסטרוציונית איזו שהיא, ואין השמוש בזכות ההגדרה העצמית מחייב דוקא צורה זו או אחרת. הצורה הקונסטרוציונית הממשית תהא תלויה בתנאים ההיסטוריים שבהם תתגשם זכות ההגדרה. גם הנוסחה 'מדינה יהודית' כשהיא לעצמה אינה קובעת מושג מושלם בדבר הצורה הקונסטרוציונית של המדינה הזאת, באופן עיוני אפשר לתארה גם בתורת מונרכיה וגם בתורת ריפובליקה סוציאליסטית.

60 שלמה שפיר, 'איך הוכרע בארה"ב המאבק הפוליטי על הקמת המדינה: ראיון עם ד"ר נחום גולדמן', דבר, 4.5.1973, עמ' 11.

61 משה בילינסון, 'על הדומיניון השביעי', בתוך: הנ"ל, בדרך לעצמאות, עמ' 219-223 (התפרסם במקור בדבר, 31.12.1929).

62 הנ"ל, 'הליגה למען הדומיניון', שם, עמ' 223-225; הנ"ל, 'המתנשאים למלוך', דבר, 30.12.1930, עמ' 3.

לפיכך לא הופיעה גם הנוסחה 'מדינה יהודית' כשם ראשי אלא על כריכת החוברת של ד"ר הרצל בלבד.⁶³

הווה אומר, אין כל סתירה בין הרעיונות ההרצליאניים לבין שאיפות ההתפשטות של חבר העמים הבריטי, אם תינתן ליהודים זכות הגדרה עצמית לאומית. למעשה, קשה למצוא בכתביו משנות העשרים ראייה לכך שהוא סבר שיצירתה של מדינת לאום צריכה להיות משאת נפשם של הציונים. כפי שהראיתי במקום אחר, ארלוזורוב חזה מגמת התפתחות שונה בתכלית העומדת בסימן שילוב בין התחזקותם של כוחות שוק קפיטליסטיים, שאינם מכירים בגבולות מדיניים, לעלייתן של מעצמות על הניזונות ממגמה זו.⁶⁴ ב-1927, היינו טרם פרסום ספרו של ודג'ווד, הכריז ארלוזורוב בפירוש שלב לבה של הציונות הוא מעשה ההתיישבות, שהתנועה לא תוכל להשיג את מטרתה באקט חד צדדי של הכרזה על עצמאות או מהפכה פוליטית, ושלמעשה אין קשר בין 'הלאומיות העברית', שהיא 'לאומיות של רעב', לבין 'לאומיות של שלטון'.⁶⁵ שלטון עצמי מלא במדינת לאום – משאת הנפש של התנועות הלאומיות במרכז אירופה – היה לדידו ביטוי לשוכניזם מסוכן ולא מודל לחיקוי. עתיד היהודים, כמו עתידם של העמים המתחברים אל חבר העמים הבריטי, עמד בסימן התחברות אל 'גוף מדיני כביר המרוכז על-ידי ענינים כלכליים ותרבותיים גדולים'.⁶⁶ אין זו הצהרה מפתיעה, שכן בדומה לז'בוטינסקי, נימייר, וייצמן ויהודים יוצאי מזרח אירופה אחרים, גם ארלוזורוב היה שטוף סנטימנטים אנגלופיליים. ביקורו בלונדון בסתיו 1923 הותיר עליו רושם אדיר. רק אומה רודפת חירות ובטוחה בעצמה כמו בריטניה, כתב לאשתו בהתרגשות, מסוגלת להעמיד בכיכרות עיר הבירה שלה, זו לצד זו, אנדרטאות של בנימין דישראלי, היהודי בונה האימפריות, ושל ג'ורג' וושינגטון, מצביא המורדים 'שקיפח את כתרה של אנגליה והוציא מתוכו את האבן היקרה ביותר'. בדומה לקולישר, גם הוא ראה בלורד ביקונספילד מושא הערצה ומודל לחיקוי.

שם עומד הוא: היהודי הגדול, אש-הרצון הגדול, שבהיותו נכרי אמר לסביבה הדוחה מעליה את הנכרי בקשיות יתירה: רצוני לכבוש אותך! – וגם כבש אותה, שלט בה ומשל עליה; היהודי בעל הפרצוף האנגלו-סכסי העז, המגולח למשעי, המביע מרץ תקיף, שבכוח רצונו הכביר נעשה לראש-המיניסטרים של בריטניה הגדולה נשאר יהודי, נשאר אמן, – ונעשה ונשאר

63 חיים ארלוזורוב, 'הדומיניון התשיעי', בתוך: כתבי חיים ארלוזורוב, תל אביב 1935 (להלן: כתבי ארלוזורוב), כרך א, עמ' 87.

64 אריה דובנוב, 'השיבה להודו, או: הדמיון האנלוגי וגבולותיו', תיאוריה וביקורת, מס' 44 (2015), עמ' 41-76.

65 חיים ארלוזורוב, 'הלאומיות לאחר המלחמה והיהודים', כתבי ארלוזורוב, כרך ה, עמ' 58.

66 שם, עמ' 67-68.

לא מכוח הפיכה כמצוי אצל רבים מבני-עמנו, אלא מתוך צמיחה אורגנית, מתוך טיפוח מסורת וזכויות מקודשות, מתוך הבנה עמוקה במה שנתהווה.⁶⁷

ואילו פסלו של וושינגטון בכיכר טרפלגר היה לדינו הוכחה ל'גדולה המדינית' של מנהיגי האימפריה הנוכחיים, שאינם רואים פחיתות כבוד בהענקת מקום כה מרכזי למנהיגי המרד לשעבר.

מקומו זה ניתן לו משום החכמה המדינית [ש]דררשת זאת, משום שכיבוש-היצר הפוליטי מרשה זאת, משום שהשבון המדיני מעורר לכך, משום ששאית-הכבוד נסוגה אחרו מפני ראית-הנולד הקרירה, משום שההיסטוריה והחיים נחשבים לכוחות חזקים יותר מאשר אהבת-הכבוד או הדוקטרינה. איזו אומה! איזו אומה! אכן אומה בונה-מדינות, אומה מיסדת-מדינות היא זו! [...] כל פעם שאני רואה את אנגליה, כמעט מתפקע אני מקנאה. ייתכן שאני אוהב אותה כל-כך דווקא משום שאנחנו שונים ממנה מן הקצה אל הקצה – קליידעת בפוליטיקה, רודפי-הבל, נעדרי כוח-התנגדות, מעטי-בינה וחמומי-ראש.⁶⁸

הוזה אומר: מורדי יום האתמול הם השותפים האמיצים במפעל בניין האימפריה מחר. אין מדובר באמירות אגביות, אלא בביטוי של תפיסה פוליטית והגותית מגובשת. אף שביטויים לתפיסה זו שזורים בנאומיו ובמכתביו של ארלוזורוב, הלזו התאורטי של השקפתו הפרו-אימפריאלית מצוי בתולדות ההתיישבות בעולם, מונוגרפיה שאפתנית שחיבר במהלך קיץ 1929 במוזאון הבריטי בלונדון – קיץ שהופרע בפתאומיות עם הגעת הידיעות על פרעות תרפ"ט בירושלים.⁶⁹ מטרת החיבור הייתה להביא לפני קוראי העברית ניתוח חברתי היסטורי של הקולוניאליזם המודרני, מהמאה החמש-עשרה ועד המאה העשרים. החיבור, שנמצא בעזבונו של המחבר לאחר הירצחו, לא הושלם, ומשלושת הפרקים המסכמים של הספר, שבהם התעתד ארלוזורוב לעסוק ב'התיישבות במחזור התעשיני', ב'התיישבות בתקופת הרכושנות הממונית' וכן ב'הוזה והעתיד של התנועה הקולוניאלית' (פרק שבו ביקש ארלוזורוב לכלול סעיפים שיוקדשו לדיון בשיטת הדומיניונים) נותרו בעזבונו המחבר ראשי פרקים בלבד. ממכתביו של ארלוזורוב עולה שבמסגרת המחקר הארכיוני המקדים לכתיבת הספר בא במגע עם דמויות מפתח מתוך ה'אינסטיטוט המלכותי לקולוניזציה' באוקספורד, מעוזם של אנשי חוג השולחן העגול.⁷⁰ אין ספק שארלוזורוב הכיר היטב את

67 מכתב חיים אל סימה ארלוזורוב, 7.11.1923, מצוטט בתוך כתבי ארלוזורוב, כרך ו, עמ' 167.

68 שם, עמ' 167-168.

69 שם, כרך ד.

70 שם, כרך ו, עמ' 221-226.

הסיפר ההיסטורי שבו החזיקו בני החוג הזה. למעשה, טרם מותו הספיק ארלוזורוב לתרגם לעברית את ספרו של בזיל ויליאמס, אחד ההיסטוריונים המרכזיים בקבוצה.⁷¹ אולם עיון בספרו הבלתי גמור של ארלוזורוב מעלה שאין מדובר בניסיון חיקוי פשטני של המונוגרפיות ההיסטוריות שחיברו הפדרליסטים האימפריאליים מאוקספורד, אלא במיזם שאפתני ומורכב פי כמה, שביקש לשלב את תובנותיהם של ההיסטוריונים הבריטים עם הניתוח הסוציולוגי שהציע ורנר זומברט (Sombart), אחד ממוריו הבולטים באוניברסיטת ברלין, שזיהה קשר ישיר בין התפתחות הקפיטליזם לבין מופעי הקולוניאליזם המודרני.⁷² דומה שארלוזורוב אימץ וביקש לשכלל את התובנה של מורו ורכו כשהצביע על מתאם מובהק בין השתכללות המערכת הקפיטליסטית – שהיא גם תנאי מוקדם הכרחי לעלייתן של תנועות סוציאליסטיות, לשיטת זומברט⁷³ – לבין המעבר מקולוניאליזם ישן לאימפריאליזם מיישב חדש. בדומה לאנשי השולחן העגול, גם הוא סבר שזוהו אימפריאליזם העולה בקנה אחד עם זכות ההגדרה העצמית, שכן בחסותו נבנים מוסדות פוליטיים יציבים וזכותו נוצרות התארגנויות מקומיות לצורכי ממשל עצמי. מניתוח טיוטת הספר, לצד מאמריו ומכתביו של ארלוזורוב מאותן שנים, עולה אפוא תמונת עולם מגובשת למדי, המגובה בשורה ארוכה של תובנות תאורטיות, סוציולוגיות והיסטוריות, האופייניות למחשבת השמאל הלא מרקסיסטי של שנות העשרים, אך שאינה אנטי-אימפריאליית. המשותף לשורה ארוכה זו של תובנות הוא ההנחה שמדינת הלאום אינה אלא אנכרוניזם צורם העתיד לפנות את מקומו לעולם העומד בסימן שילוב של קפיטליזם ואימפריה שאינם מכירים בגבולות לאומיים. פרדוקסלית, רק בחסותו של אימפריאליזם התיישבותי מהסוג שבריטניה מציעה תתאפשר צמיחה כלכלית של המשק והיישוב בארץ. היישוב העברי, במילים אחרות, נתפס כמעין 'שמורה' קוארטיבית, כיס של התיישבות סוציאליסטית המסוגלת לצמוח בתוך עולם ה'רכושנות הממונית', במידה רבה הודות לקונסטלציה הפוליטית הייחודית של האימפריה בתצורתה החדשה.

ההשלכות הפוליטיות המיידיות של השקפה זו היו ברורות. החסות הבריטית מאפשרת הגירה והתיישבות יהודית, והן תשנינה בסופו של דבר את יחסי הכוחות בפלשתינה לטובת

71 בזיל ויליאמס, *האימפריה הבריטית*, בתרגום חיים ארלוזורוב, תל אביב ללא תאריך [193?].

72 עבודת הדוקטור הושלמה ב-1923. אף שזומברט לא היה המנחה הישיר של ארלוזורוב בעבודה, ידוע שהוא ורעייתו הראשונה גרדה היו משתתפים קבועים בסמינריון של זומברט. במבוא לספרו הסביר שסקירתו מסתמכת במידה רבה על חיבורו המפורסם של זומברט על הקפיטליזם המודרני, Werner Sombart, *Der moderne Kapitalismus: historisch-systematische Darstellung des gesamteuropäischen Wirtschaftslebens von seinen Anfängen bis zur Gegenwart*. 3 vols. Leipzig: Duncker & Humblot, 1902-1927

73 טענה זו עוברת כחוט השני בחיבורו על הקפיטליזם המודרני וקשורה למאפייני התקופה אותה כינה 'שיא הקפיטליזם'. טענה זו פיתח זומברט בחיבור *Sozialismus und soziale Bewegung im 19. Jahrhundert* (1896), שקטעים נבחרים מתוכו תורגמו לעברית בידי בן-גוריון תחת הכותרת 'הסוציאליזם והתנועה החברתית במאה התשע-עשרה מאת ורנר זומבארט', *האחדות*, דצמבר 1911, עמ' 7-14.

היישוב היהודי. תגובתו של ארלוזורוב על הצעתו של ודג'ווד צמחה בהדרגה על רקע זה. עדיף לא להזדרז ולאמץ מהר מדי את רעיון הדומיניון השביעי, כתב ב־1929, לא משום שהרעיון פסול מיסודו אלא משום שהוא הונח על שולחן הדיונים בעיתוי לא טוב. עדיף לדחות את המעבר למעמד זה עד שמאזן הכוחות הדמוגרפי בפלשתינה ישתנה לטובת היישוב היהודי. שימור המצב המנדטורי נועד אפוא להרוויח זמן, לדחות את שאלת היעד הסופי שאליו חותרת התנועה לשלב שבו 'יחסי הכוחות הפוליטיים הריאליים' במרחב ישתנו ללא הכר.⁷⁴ אף שהמנדט היה אמצעי לשעה בלבד, אין בכך כדי לטעון שבסופו של תהליך חזה ארלוזורוב את החלפתו במדינה עצמאית המשוחררת מכל זיקה לאימפריה. לדידו של ארלוזורוב, בוודאי בשנות העשרים, יצירתן של מדינות חדשות יש מאין הייתה מעשה אוילי. בעיקר כשדובר ביצירת גרוטסקות ננסיות כגון 'המדינה החופשית' של דנציג – 'הרי זה כאילו אמרנו לקרוא לסנדלר-אומן, שנעשה טינור, בשם "מייסטרזינגר"', כתב בלעג באחד ממכתביו. כל בר דעת נוכח מיד כי אין הן מסוגלות לעמוד ברשות עצמן מבחינה כלכלית או פוליטית מבלי להפוך למדינות קליינט של מעצמות גדולות מהן.⁷⁵ לתנועה הציונית לא הייתה כל סיבה להצטרף לחוכא ואיטלולא הזאת, קל וחומר לנסות להשתחרר מהאימפריה. יתר על כן, ארלוזורוב היה רחוק מלהשתכנע כי קיימת זיקה מנטלית מיוחדת בין הפילוספים האנגלוסקסים ליהודים. אדרבה, תיבת הפנדורה הגזעית שפתח ודג'ווד, הבין, עלולה לגרום ניכור בקרב תומכי התנועה הציונית המבקשים לראותה כחלק אינטגרלי מתחיית עמי המזרח.⁷⁶ דווקא התכנית התרבותית והשיח האוריינטליסטי שנלוו לתכנית הפוליטית של ודג'ווד הם שהפכו אותה לפחות מושכת. אולם אין בכך כדי לטעון שהתכנית הפוליטית עצמה נפסלה לחלוטין. אין כל מניעה שפלשתינה תהפוך לדומיניון כבוא היום, הבהיר ארלוזורוב. אך לא לדומיניון שביעי, כך קיווה, כי אם לדומיניון תשיעי שיקום לאחר הפיכת דרום אפריקה והודו לדומיניונים. משמע, החלום להקים מה שארלוזורוב כינה 'סוציאליזם לאומי יהודי' (Der jüdische Volkssozialismus),⁷⁷ לא עמד בניגוד להמשך פעילות בחסות הפטרון האימפריאלי. לדידו, הפיכת היישוב לדומיניון תמתין עד שכוחו המספרי יעלה ועד שחבר העמים הבריטי יוכיח שהוא מסוגל להכיל גם דומיניונים שאינם 'לבנים'.

אנו רואים אפוא כי למחלוקת הפנים ציונית בין ז'בוטינסקי ואנשי התנועה הרוויזיוניסטית מחד גיסא לבין וייצמן וראשי תנועת הפועלים מאידך גיסא בנוגע ליעדיה של התנועה היה

74 ארלוזורוב, 'הדומיניון התשיעי', כתבי ארלוזורוב, כרך א, עמ' 86.

75 מכתב ארלוזורוב לאשתו, 27.3.1926, כתבי ארלוזורוב, כרך 1, עמ' 190.

76 חשש דומה הובע ביומנו של ארלוזורוב (נובמבר 1931) כשדיווח על מפגש עם הרוזן ד'אומל, הקונסול הצרפתי הכללי. הוא 'נעשה אדיש יותר, ואולי קצת עוין', בגלל הפופולריות של רעיון הדומיניון בקרב ציונים רבים, 'כי דבר זה מוכיח שאין אנו מוכנים לראות את עצמנו כבני המזרח, אלא נגדרים אחרי מעצמה מערבית כדי להשיג את תמיכתה עד בוא מועד'. חיים ארלוזורוב, יומן ירושלים, תל אביב 1949, עמ' 121.

77 Chaim Arlosoroff, *Der jüdische Volkssozialismus*, Berlin 1919

הקשר אימפריאלי מובהק. לשיאו הדרמטי הגיע הוויכוח בקיץ 1931, עת הקונגרס הציוני הי"ז בבזל החליט שלא לדון בהצעת ז'בוטינסקי לחתור בגלוי להקמת מדינה יהודית – החלטה שהובילה את ז'בוטינסקי לקרוע את כרטיס הציר שלו ולנטוש את הקונגרס. ארלוזורוב, שנבחר בקונגרס לכהן כראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית בירושלים, שפך קיתונות של רותחין על יריבו הפוליטי שהזדרז לצאת ב'דקלרציות מזהירות' על 'המטרה הסופית' של הציונות.⁷⁸ תהא זו טעות אומללה, עם זאת, לאפיין זאת כוויכוח בין אגף 'פרו-אימפריאלי' לאגף 'אנטי-אימפריאלי' בתנועה, ולו משום שבעיני שני הצדדים הנצים נמשכה הפעילות הציונית בגיבוי אימפריאלי כזה או אחר. הגדרתו של ז'בוטינסקי את המושג 'מדינה' הייתה עמומה לא פחות מן המושג 'בית לאומי' שהופיע בהצהרת בלפור ובכתב המנדט. עיקר נאומו של ז'בוטינסקי בקונגרס הוקדש לדיון מושגי זה:

[בדומה למונח 'בית לאומי'] גם למילה מדינה נודעות בפי העולם המדיני משמעויות שונות. לעולם אין יודעים בבירור אם מתכוונים במילה זו לעצמאות מלאה או לא. צרפת היא מדינה במובן של עצמאות מלאה. אך אילינויס [אילינוי] וקנטוקי גם הן קרויות 'מדינות' ואינן אלא חלקי מדינה. [...] חובתנו להבהיר את המושג עוד יותר ולקבוע, מה הם סימני-ההיכר, שבעינינו הם תנאי בל-יעבור לציונות. ומוצאים אנו, כי גרעינו של המושג 'מדינת יהודים' נעוץ בשני הדברים הבאים: (1) רוב אתני של היסוד היהודי בין תושבי הארץ, ו- (2) שלטון עצמי.⁷⁹

המונח 'מדינה יהודית' בנאומו של ז'בוטינסקי, לפיכך, היה רחוק מלציין ריבונות מדינית מלאה או שחרור מחסות קולוניאלית. לא זו בלבד שהחזון הפוליטי שהוצע כאן – ממשל עצמי ורוב יהודי – היה דומה מאוד להצעתו של ודג'ווד, אלא שגם השפה הפוליטית של ז'בוטינסקי אינה רחוקה משפתם של הפדרליסטים האימפריאליים. אין מדובר בפרויקט שחרור מהאימפריה או בהשתחררות מהתערבותם של כוחות חיצוניים בענייני המדינה. גם אם מדינה יהודית זו תוכרז 'עצמאית', הבהיר ז'בוטינסקי, ריבונותה תהיה מצומצמת למדי: 'הרי לשם כך נוצר בז'ניבה מוסד מסויים, כדי שריבונותן של המדינות לא תרחיק לכת יותר מן הראוי לה, כדי שתהא בידה של ה־comitas gentium [משפחת העמים] אפשרות כלשהי להתערב גם בענייניהן הפנימיים של המדינות הריבוניות'.⁸⁰

רגישות סמנטית זו אינה צריכה להפתיע אותנו. המובן המקורי של המילה 'עצמאות', כשם שאיתמר בן-אב"י, אביה מולידה, הסביר במפורש בכתביו, לא ציינה השתחררות מעולה של אימפריה או 'אי-תלות' (independence), כי אם את המקבילה העברית למילה

78 הנ"ל, 'דרכינו במדיניות', כתבי ארלוזורוב, כרך ג, עמ' 261.

79 זאב ז'בוטינסקי, 'על "מכתב מאקדונאלד" ועל מטרת הציונות', כתבים, ירושלים 1958, כרך ה, עמ' 116-117. הנאום נכתב במקור בגרמנית.

80 שם, עמ' 117.



כרזת בית"ר, ללא תאריך באדיבות ארכיון מכון ו'בוטינסקי

הלוועזית *autonomia*.⁸¹ אותה תפיסה של עצמאות כאוטונומיה, כבית לאומי, לא נעלמה עם הופעת המושג 'מדינה יהודית'. גם כאן קיומה של האימפריה המספקת חסות נתפס כמובן מאליו וכתנאי המוקדם הכרחי ליצירת 'המדינה שבדרך'. מהלך זה אינו מפתיע אותנו אם אנו מאמצים את הפרספקטיבה של ההיסטוריון האימפריאלי, שכן באותה שעה ממש, בהודו הרחוקה, הצהיר מהטמה גנדי, בדומה לז'בוטינסקי, על שאיפתו להמיר את סטטוס הנתין באזרחות בחבר העמים הבריטי – נוסחה פוליטית שביקש להגשים באמצעות ביטול הראג' הבריטי והמרתו בדומיניון הודי נאמן לכתר הבריטי.⁸²

תפיסה מרוסנת זו של 'מאבק שחרור' – בניין אומה ומוסדות פוליטיים ללא ריבונות מלאה – הפיחה תקווה בלב הפרדליסטים האימפריאליים. לא בכדי הקפיד קופלנד, אדריכל תכנית החלוקה,

שמיצב עצמו בשנות הארבעים כמומחה להסדרים קונסטיטוציוניים בתת-היבשת ההודית, לדווח בגאווה על חזון הדומיניון של גנדי בפתח הטרילוגיה שחיבר על 'הבעיה ההודית'.⁸³ באותה מידה רעיון הדומיניון השביעי, אף שהומר לאחר 1937 ברעיון של חלוקה למדינות לאום, המשיך להופיע גם כאשר המאבק בבריטניה הפך מרעיון למציאות. המדינה היהודית העתידית – שתוארה ב'תכנית בילטמור' שהתקבלה בוועידת ציוני אמריקה במאי 1942 באופן מעורפל משהו כ'קומונוולת [Commonwealth; קהילייה] יהודי מעורה במבנה הדמוקרטי החדש של העולם' – לא נתפסה כישות העומדת בנפרד מחבר העמים המספק לה חסות ותמיכה. אפילו מנחם בגין, העיד ארתור קסטלר, עדיין דרש ב־1945, כאשר נפגשו בדירת מסתור בתל אביב, שעם סיום המלחמה יבוטל הספר הלבן ויוקם דומיניון בארץ ישראל שיהיה בעל ברית בחבר העמים הבריטי.⁸⁴ שמו של ודג'ווד נישא תדיר בפי אנשי בית"ר והצה"ר, על אף עליותו של זרם מכסימליסטי ומיליטנטי יותר שביקר את ההתרפסות בפני בריטניה. באפריל 1947 שב משה סמילנסקי אל הנוסחה שהציע ודג'ווד במאמר שהגיש לוועדת החקירה האנגלו-אמריקנית לענייני ארץ ישראל:

81 איתמר בן אבי, עם שחר עצמאותנו, תל אביב 1961, עמ' 195.
 82 *Indian Round Table Conference*, London 1931 (British Government Com- Bottom of Form mand Paper 3772), p. 45
 83 Reginald Coupland, *The Indian Problem 1833-1935*, London 1945
 84 מצוטט אצל, Iain Hamilton, *Koestler: A Biography*, New York 1982, pp. 151-152

כשם ש'מדינה יהודית' ו'מדינה ערבית' פסולות בארץ ישראל, המיושבת עברים וערבים כאחד, כן פסולה לפי עומק הכרתי, גם 'מדינה ארצישראלית', 'מדינה דו־לאומית'. כי כל מדינה קטנה פסולה מחמת היותה קטנה, מחמת היותה, לפיכך, יצירה מלאכותית שאין לה זכות קיום. כל עם, ואפילו הקטן שבקטנים, מוצדק לתבוע לעצמו עצמאות תרבותית וכלכלית, אבל בשום אופן לא מדינית. במובן המדיני על כל ארץ להיות משולבת במבנה המדיני של אחת המדינות הגדולות, להיות חוליה קטנה בתוך השרשרת הגדולה שלה. הארץ צריכה להישאר במשך תקופת ביניים מנדט בריטי, תחת הפיקוח הקפדני של האומות המאוחדות. והמטרה הסופית צריכה להיות: דומיניון, חבר ארצישראלי בחבר העמים הבריטי.⁸⁵

דומה שעמימות זו של מושגי הליכה הפוליטיים – 'בית לאומי', 'ממשל עצמי', 'קהיליה' ואפילו 'מדינה' – השתלבה היטב בעמימותו הגזעית של היהודי בעיני האירופי. בה בעת היא סיפקה מרחב תמרון פוליטי לא מבוטל למנהיגי התנועה הלאומית. אלה ואלה העידו על ההשקפה הפרדוקסלית לכאורה – הלאומיות הלא־מדינית – שניצבה בלב הפרויקט הפוליטי הציוני־בריטי המשותף שלאחר 1918.

הקושי שלנו להבין שפה פוליטית זו הוא תוצר של עיוורון היסטוריוגרפי ושל אנכרוניזם מושגי. תפיסת המדינה הריבונית – מערך תאורטי המניח קיומה של סמכות פוליטית בלעדית שאי אפשר לחלקה בטריטוריה נתונה כנקודת מוצא למשילות (governmentality) – לא הייתה המסגרת המושגית שבה חשבו הוגים אימפריאליים ומנהיגים ציונים כאחד על עתידם הפוליטי. נוסחאות ובריאניות המספקות הגדרות תמציתיות של מושג ה'מדינה' לא תסיענה כאן. אדרבה, הן מסתירות את מה שהגנאלוגיה של המושגים חושפת: עמימות וריבוי משמעויות שהוצמדו למושג זה מאז הופעתו הראשונה, ואת העובדה שבסופו של דבר, כפי שקוונטין סקינר וחוקרי המחשבה הפוליטית האנגלית הראו, מדובר במושג חסר מהות קבועה או 'גבולות טבעיים', שהיה נתון במחלוקת מראשיתו.⁸⁶

85 משה סמילנסקי, 'הבעיה הארצישראלית', בעיות, אפריל 1947, עמ' 8-16. המאמר, שנכתב במקורו באנגלית, הוגש לוועדת החקירה האנגלו־אמריקנית לענייני ארץ ישראל ופורסם לראשונה בכתב העת היהודי אמריקני קומנטרי. Mosche Smelansky, 'A Palestinian's Solution', *Commentary*, March 1, 1946, pp. 1-8

86 Quentin Skinner, 'A Genealogy of the Modern State', *Proceedings of the British Academy*, Vol. 162 (2009), pp. 307-325